

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ У ТВОРЧОСТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИВЧЕННЯ
В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Виконала:

Горобій Любов Олександрівна
Спеціальність 014 Середня освіта

Предметна спеціальність 014.01 Середня
освіта (Українська мова і література)

ОП «Середня освіта (Українська мова і
література)»

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Новиков А. О.

Допущено до захисту:

«13» *сечня* 2025 року

Завідувач кафедри

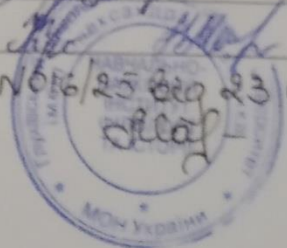
[Підпис] **Наталія ГОГОЛЬ**

Дата захисту: «13» *сечня* 2025 р.

Національна оцінка _____

Кількість балів: 92 Оцінка ECTS A

Підписи членів комісії:

[Підписи членів комісії]
[Підпис]
№ 016/25 від 23.01.25

АНОТАЦІЯ

Горобій Л. О. Образ української жінки у творчості Тараса Шевченка крізь призму вивчення у закладах середньої освіти. Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)».

Магістерська робота присвячена дослідженню образу української жінки в творчості Тараса Шевченка крізь призму вивчення в закладах загальної середньої освіти. У першому розділі наукової праці розглядаються жіночі образи в українському фольклорі та літературі доби Т. Шевченка, які постають багатограними і символічними. В усній народній творчості, у творах Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша жінка – берегиня традицій, духовності та національної ідентичності. У другому розділі детально проаналізовано жіночі постаті у творчості Т. Шевченка, еволюцію жіночих образів: трагедію селянської дівчини у поемі «Катерина», материнський біль у поемі «Наймичка», духовну велич у поемах «Неофіти» та «Марія». У третьому розділі подано методичні рекомендації для вивчення творів Т. Шевченка у закладах загальної середньої освіти, зокрема під час уроків української літератури і позакласної роботи з предметів мовно-літературної освіти. Робота має практичне значення для методики навчання української літератури.

Ключові слова: образ жінки, Тарас Шевченко, фольклор, українська література періоду Т. Шевченка, методика навчання української літератури.

ANNOTATION

Horobiy L. A. The image of a Ukrainian woman in the work of Taras Shevchenko through the prism of studies in secondary education institutions.

Work on obtaining a master's degree in the specialty 014 Secondary education, subject specialty 014.01 Secondary education (Ukrainian language and literature), OPP «Secondary education (Ukrainian language and literature)».

The master's thesis is dedicated to studying the image of the Ukrainian woman in the works of Taras Shevchenko through the lens of teaching in general secondary education institutions. The first chapter examines female images in Ukrainian folklore and literature of Shevchenko's era, revealing their multifaceted and symbolic nature. In oral folklore, as well as in the works of H. Kvitka-Osnovianenko and P. Kulish, women are portrayed as guardians of traditions, spirituality, and national identity. The second chapter provides a detailed analysis of female figures in Shevchenko's works, focusing on the evolution of these images: the tragedy of the peasant girl in the poem «Kateryna», maternal sorrow in «The Hireling Woman», and spiritual grandeur in «The Neophytes» and «Maria». The third chapter offers methodological recommendations for studying Shevchenko's works in general secondary education, particularly during Ukrainian literature lessons and extracurricular activities in language and literature studies. The thesis has practical significance for the methodology of teaching Ukrainian literature.

Key words: image of a woman, Taras Shevchenko, folklore, Ukrainian literature of Shevchenko's era, methodology of teaching Ukrainian literature.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОБРАЗ ЖІНКИ У ФОЛЬКЛОРІ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ Т. ШЕВЧЕНКА.....	10
1.1. Жіночі образи у фольклорі.....	10
1.2. Жінка у творах Г. Квітки-Основ'яненка.....	24
1.3. Жіночі образи у творчості П. Куліша.....	29
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ЖІНКИ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА.....	39
2.1. Трагедія селянської дівчини у поемі «Катерина».....	39
2.2. Доля матері у поемі «Наймичка».....	43
2.3. Жіночі образи в поемах «Неофіти», «Марія».....	46
2.4. Еволюція жіночих образів у творах Т. Г. Шевченка.....	51
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В СЕРЕДНІЙ ТА СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	60
3.1. Стан досліджуваної проблеми в методиці.....	72
2.2. Методичні рекомендації вивчення творів Т. Шевченка в ЗЗСО.....	80
2.3. Вивчення творчості Т. Шевченка під час позакласної роботи з предметів мовно-літературної освіти.....	85
Висновки до розділу 3.....	85
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	89
ДОДАТОК.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. Найголовніші ознаки геніальних творів – їхня невичерпність і вічна актуальність. Саме тому творчість Тараса Шевченка неосяжна і відкрита для нових прочитань, нових інтерпретацій.

Думки і настрої, що відображені у творчості Т. Шевченка є надзвичайно близькими, зрозумілими, важливими у житті кожного свідомого громадянина. Він охопив своїм генієм усі царини духовного і соціального буття українців. Слово Тараса Григоровича сягнуло далеко за межі рідної України і було почуто та визнано. На міжнародному рівні Т. Шевченко вважають феноменальним автором. Він виявив себе талановитим ліриком, творцем епічних поем, прозаїком, художником. Літературна спадщина Шевченка представлена великою кількістю творів, що присвячені різним тематикам: соціальній, ліричній, національно-патріотичній.

Тема жіночої долі є надзвичайно розвиненою у творчості Шевченка. Він створив велику кількість жіночих образів. У кожному з яких є щось особливе, індивідуальне, в кожній Т. Шевченко вклав надзвичайну повагу та шанобливе ставлення до жінки, але всі вони споріднені своєю трагічністю, глибиною та неосяжністю покладеного в них змісту.

Біографії та творчості Тараса Григоровича Шевченка присвячена велика кількість літературознавчих праць.

Однією із найвиразніших постатей серед учених-шевченкознавців є О. Білецький. Стаття О. Білецького «Світове значення творчості Т. Г. Шевченка» і сьогодні користується увагою науковців як аргументоване дослідження світової величі українського поета, загальнолюдських вимірів його слова. Маючи небагатьох попередників у вивченні питання «Шевченко і світова література», автор по-новому висвітлив питання типології і впливів, особливо відзначивши зацікавлення українського поета романтиками.

Монографія І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість» вражає доступністю викладання численних складних проблем, намаганням найбільш

достовірно, фактографічно висвітлити життя та творчість видатного українця. Автор охоплює весь обшир громадянської та літературної діяльності Тараса Шевченка, здійснює текстологічний аналіз його поетичних та прозових творів.

Вартими уваги у сучасному шевченкознавстві є порівняльні та компаративістичні студії. Виділимо серед них порівняльно-типологічну студію Ю. Барабаша «Коли забуду тебе, Єрусалиме...», «Гоголь і Шевченко» та дослідження Є. Нахліка «Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики», видане НАН України і Львівським відділенням Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка.

В. Смілянська підготувала монографії: «Стиль поезії Т. Шевченка (суб'єктна організація)» (1981), «Біографічна шевченкіана. 1861–1981» (1984), «Святим огненным словом... Тарас Шевченко: Поетика» (1990), «Шевченкознавчі розмисли» (2005). Ці праці дають можливість детально ознайомитися з фактами біографії Т. Шевченка, прослідкувати яким чином життєві реалії впливають на творчість митця.

Наведений науковий спадок містить широкий аналіз творчості Шевченка. Проте кожен образ, створений митцем вимагає глибинного дослідження для кращого розуміння ідеї, покладеної в його основу, причин, що наштовхнули на його створення, бо літературний образ є особливою формою художнього відображення світу, що має предметно-чуттєвий характер, життєвість та конкретність.

Українське жіноцтво є улюбленою тематикою багатьох поезій Тараса Шевченка. Поет по-мистецьки оспівав їхнє щастя та скорботу, мрії та ідеали.

Головною героїнею виступає жінка в таких Шевченкових поемах: «Причинна», «Катерина», «Тополя», «Утоплена», «Наймичка», «Титарівна», «Княжна», «Відьма», «Черниця Маріяна», «Сова», «Русалка», «Лелія» і «Марія».

Окрім наведених творів є ще інші твори, де жінка є важливою постаттю: «Гайдамаки», «Великий льох», «Невольник», «Сотник», «Неофіти» тощо.

Більшість героїнь поетових творів походять із українського села. Митець трагізму української жінки підніс жінку, зганьблену, осміяну та покривджену брутальними зайдами на висоту цінної і рівноправної людини, у її повній гідності. Він один з перших зрозумів, що свідомо і добра жінка, це – свідомий народ, майбутнє української нації.

Образ жінки у творчості Тараса Шевченка вимагає перегляду свого трактування у зв'язку зі зміною ідеологічних поглядів у державі, зрушень у світосприйманні людства, докорінних змін у суспільному житті нашої країни.

Метою нашої магістерської роботи є дослідження образу української жінки в творчості Тараса Шевченка крізь призму вивчення в закладах загальної середньої освіти.

Меті підпорядковані **завдання**:

- розкрити образ жінки у фольклорі та українській літературі періоду Т. Шевченка;
- визначити роль жінки в житті Тараса Шевченка;
- окреслити еволюцію жіночих образів у творах Т. Г. Шевченка;
- розробити методичні рекомендації для вивчення творчості Тараса Шевченка в закладах загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – творчість Тараса Шевченка та процес навчання української літератури учнів середніх та старших класів.

Предмет дослідження – образ української жінки в творчості Тараса Шевченка та методика вивчення творчості митця на уроках української літератури в закладах середньої освіти.

Для реалізації мети і завдань магістерського дослідження були використані такі **методи**: історичний, літературознавчий, компаративний, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, порівняння, узагальнення педагогічного досвіду, аналіз нормативної документації, чинних програм, підручників і посібників.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що обґрунтовано наукові засади до розкриття образу жінки у фольклорі та українській літературі

періоду Т. Шевченка та еволюції жіночих образів у творах Т. Г. Шевченка; розроблено оригінальну методичну систему вивчення творчості Тараса Шевченка в загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Теоретична значущість роботи полягає в уточненні основних підходів до розкриття образу жінки у фольклорі та українській літературі.

Практична значущість полягає в можливості використання основних положень дослідження в освітньому процесі ЗЗСО на уроках української літератури у середніх та старших класах, під час розроблення методичних посібників для вчителів, проходження педагогічної практики в школі.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи відображені у формі доповідей на науково-практичних конференціях різних рівнів, на щорічних звітних наукових конференціях, семінарах молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2023-2024 рр.

Публікації. Основні теоретичні положення наукового дослідження викладено у одній статті.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (99 позицій), додатку. Загальний обсяг роботи – 99 сторінок, із них – 84 основного тексту.

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її наукову значущість та новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і методи дослідження; сформульовано завдання магістерської роботи.

У **першому розділі «Образ жінки у фольклорі та українській літературі періоду Т. Шевченка»** розкрито образ жінки у фольклорі та українській літературі періоду Т. Шевченка; визначено роль жінки в житті Тараса Шевченка.

У **другому розділі «Образ жінки у творчості Т. Шевченка»** окреслено еволюцію жіночих образів у творах Т. Г. Шевченка.

У третьому розділі «Вивчення творів Т. Шевченка в середній та старшій школі» розроблено методичні рекомендації для вивчення творчості Тараса Шевченка в закладах загальної середньої освіти.

У **висновках** подано систематизовані й узагальнені результати дослідження за визначеними проблемами.

РОЗДІЛ 1. ОБРАЗ ЖІНКИ У ФОЛЬКЛОРИ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ Т. ШЕВЧЕНКА

1.1. Жіночі образи у фольклорі

В українській культурі жінка, передусім матір, має особливе значення. Мати (бабуся чи старша сестра) виступає берегинею національної ідентичності, адже саме від неї дитина переймає рідну мову, пісні, звичаї та обряди. Вона зберігає та передає давні традиції, реалізуючи їх у колі родини й громади. Жінки відіграють ключову роль у виконанні обрядових пісень, таких як щедрівки, веснянки, гаївки, русальні, петрівчані, купальські, весільні, хрестинні та поминальні. Чоловіки, зі свого боку, виконують переважно колядки, вертепи й такі обрядові ігри, як «Коза» та «Маланка».

У традиційному суспільстві основна соціальна роль жінки розгорталася в сімейній сфері, яка не була різко відокремлена від суспільної, та проявлялася через ролі жінки-коханої, дружини та матері. Образ коханої у фольклорі найкраще відображений у колядках, щедрівках, веснянках і весільних піснях, тематика яких близька до пісень про кохання.

Дівчина у фольклорі часто змальована як ідеал краси, розуму та pracowитості. Особлива увага приділяється її зовнішності: карі очі, чорні брови, світле або рум'яне обличчя, русява коса, світла шкіра. Такі деталі зовнішності мають значне місце у фольклорних текстах. Особливо важливу роль відігравала коса, що в традиційній культурі вважалася символом дівочтва.

Дівоча довга коса вважалася головною ознакою зрілості. Коса виступала не лише зовнішнім знаком віку та соціального статусу, але й мала глибокий символічний зміст, відображений у весільних обрядах (розплітання та заплітання коси, створення весільного вінка, покривання голови, відрізання коси). Ці ритуали символізували перехід дівчини до статусу заміжньої жінки [25].

У деяких весільних піснях частково збереглися стародавні мотиви «відрубання коси» («взяли косичку під мечі»). Втрата коси означає втрату права на попередній статус, фактично символізуючи перехід дівчини із дівочтва

до жіноцтва після виконання цього обряду. Символічна роль коси і вінка у дівочому образі: заплетена або розплетена коса є ознакою готовності чи неготовності до шлюбу, а ритуал розчісування є символічним перед наближенням весілля.

Коса виступає символом упорядкованості, її догляд асоціюється з перебуванням дівчини в батьківському домі. У колядці героїня щоранку виконує певні дії, які демонструють цю турботу:

*Красна дівонька раненько встала,
Раненько встала, личенько вмивала,
Личенько вмивала, косоньки чесала [30].*

Дівчина найчастіше займається шиттям або вишивкою, готуючи придане – рушники, сорочки, а також працює в полі під час жнив. Українська дівчина вирізнялася не лише майстерністю у рукоділлі, а й кмітливістю, розумом, талантом до співу та танцю, що підкреслювало її естетичні смаки, духовну та моральну красу як у побуті, так і у взаєминах з іншими.

Народні пісні зображають дівчат наділеними внутрішньою свободою, що свідчить про їхню гідність. У петрівчаній пісні, наприклад, дівчина гордо відповідає двом парубкам, які сперечаються за її руку: «Я вас обох люблю, Іванові ручку дам, Степанова буду», демонструючи своє право на вибір. Згідно з українським звичаєвим правом, саме дівчина вирішує в подібних ситуаціях. Як у фольклорі, так і в етнографічних джерелах підкреслюється, що шлюб та весілля відбуваються лише за згодою обох наречених.

Звичайно, в житті не завжди складалося так, і часом батьки втручалися у вибір пари для своїх дітей з певних причин, однак народні традиції, що відображені у фольклорі, підкреслюють моральний принцип самостійного вибору. Батьки могли порушити цей звичай тільки в дуже складних життєвих обставинах.

Український фольклор зображає не лише дівчину, а й заміжню жінку як вірну дружину з почуттям власної гідності, що своєю мудрістю підтримує лад у родині. Хоча головою сім'ї здебільшого вважався чоловік, проте і жінка

відіграла значну роль. Це підтверджують народні приказки: «Чоловік – голова, жінка – шия. Куди поверне шия, туди й голова» та «Жінка в родині тримає три кути, а чоловік – один». Ці вислови підкреслюють її відповідальність за родину [40].

Українським чоловікам часто доводилося захищати рідну землю, боротися з ворогами, тому їхня основна роль полягала в обороні родини та краю. Водночас духовне життя родини, турбота та формування сімейних цінностей переважно належали жінкам. Чоловіки впливали на дітей своєю мужністю, силою та любов'ю до рідного краю, тим самим сприяючи їхньому вихованню. Таким чином, прислів'я, на нашу думку, відображають гармонію у стосунках подружжя та вміння розподіляти обов'язки для зміцнення родини.

Ідеальний образ української родини яскраво представлений у колядках і щедрівках, де жінка описується такими епітетами, як «розумна», яка вміє створити порядок у всьому, «славна», «пишна газдинька», «файна газдиня». Образ господині поетично розкривається через порівняння: «По двору ходить, як сонце сходить, а в хату ввійде, як зоря зійде; як заговорить – як дзвін задзвонить, як засміється – сад-виноград в'ється».

У весільних піснях передано картини прославлення краси нареченої через хвалебні слова нареченого перед її родиною: «Жоно моя, червона каліно, як же мило на тебе дивитися. Жоно моя, ти повна рожо, як на тебе глянути гожо. Жоно моя, запашна квітко, як же тобі личить очіпок. Жоно моя, красний чорнобривцю, яка з тебе гарна молодиця». Більшість порівнянь у цій пісні відображають красу жінки через традиційні флористичні образи: червона каліна, повна рожо, запашна квітко, вишня. Незвичне порівняння з чорнобривцем, яке зазвичай асоціюється з юнацькою красою, у цьому контексті символізує зв'язок з рідною домівкою. Перехід дівчини в статус молодиці нагадує про те, що вона тепер має носити очіпок, а не вінок, і бути прив'язаною до дому.

Образ каліни у пісні чітко виражає етнокультурний ідеал жінки: її зрілість і здоров'я, що символізуються достиглими ягодами. Рожо і вишня також

асоціюються з жіночою красою, достатком і зрілістю. Такі поетичні образи-порівняння передають не лише зовнішню красу жінки, але й почуття любові, яке чоловік відчуває до своєї дружини.

У традиційній народній пісенній культурі жінка часто зображується через флористичні образи. В обрядовій ліриці, як слушно зазначає Г. Коваль, образ дівчини найчастіше асоціюється з калиною. На прикладах із народних колядок («Ой рясна, красна в лузі калина, А ще найкраща в батька дитина»; «Ой ясна-красна в лузі калина, А ще красніша у пана дочка; Ой рясна, красна в лузі калина, А ще найкраща в батька Галюня») дослідниця підкреслює, що цей образ-символ став природною частиною народної уяви. Калину часто порівнюють із красою дівчини, передаючи жіночу чарівність через паралелізм.

У піснях також зустрічається художній паралелізм, де дівчину порівнюють з вишнею. Це плодове дерево у фольклорі символізує упорядкованість культурного простору, створеного людиною. В обрядових піснях вишня часто виступає символом шлюбу і добробуту. Мікропростір садових рослин асоціюється із дівочою сутністю. Зокрема, черешня і вишня – плодоносні дерева, пов'язані з образом дівчини шлюбного віку [25].

Паралель «вишня вишеньками рясна – мила діточками красна» відображає ідею сутності жінки, яка розкривається у дітях. Нерідко у народному паралелізмі порівнюють образ калини з образом матері: «Як у лузі калинонька з цвітами, То так я з маленькими дітками». Такі паралелі допомагають передати красу та щастя в сім'ї, адже відчуття щастя робить кожну жінку ще привабливішою. Щастя проявляється в турботі, любові чоловіка, який дбає про неї: «Рано встає, ще й милую прикриває. Спи ж, милая, спи, миленька, Тобі ніченька маленька, Бо дитинонька малая». Розуміння важливості материнської самопожертви у вихованні дітей часто викликає у чоловіка бажання полегшити її турботи.

Статус жінки в традиційному суспільстві, як відзначила М. Гримич, завжди пов'язаний із шлюбом. Чим ближчий шлюб до ідеального, тим вище суспільне становище жінки (та й чоловіка). Згідно з українським звичаєвим

правом, родина ставала повноправною лише з появою дітей. У народній творчості матір оспівують із особливою ніжністю й любов'ю.

У хрестинних піснях часто звучать мотиви прославлення та величання жінки-матері, підкреслюючи її красу («така красна, як на небі зоря ясна») та візуальну подібність з немовлям («Яка сама красна, така і дитина»). У деяких народних піснях також залишилися величальні мотиви для куми – хресної матері, які перегукуються з хвалебними піснями для нареченої на весіллі («А де кума сидить, там ся стіна світить»), що підкреслює важливу роль куми [83].

Згідно з українськими віруваннями, вважалося гріхом, якщо жінка не зазнала любові або не стала матір'ю, що підкреслювало суспільну важливість материнства. У родинному побуті прагнули до багатодітності та здорового способу життя, і ця цінність відображена в колядках, які часто завершуються побажаннями для подружжя мати дітей: «Будуть сини, як соколи... А ті дочки, як зірочки, Золоті на них віночки».

У багатьох фольклорних текстах збереглася інформація про те, що жінка є передавачкою знань наступним поколінням. Наприклад, у Чернігівщині Б. Грінченко зафіксував щедрівку, в якій йдеться: «Прислала мене мати, Щоб дали пиріжок». У діалозі маленької щедрувальниці зазначено: «– Хто це тебе навчив? – Баба». Цей коментар чітко демонструє, хто знайомить молодше покоління з традицією, а також підкреслює, що до співу, який виконувався під час відповідних обрядів, дітей привчали з раннього віку. Це забезпечувало безперервність народних традицій, звичаїв та фольклору.

У всіх етнокультурах образ жінки асоціюється з хранительською домашнього вогнища, дарувальницею життя і долі майбутньої дитини. У традиційній культурі майже всіх народів сім'я завжди виступала як ціннісний ідеал і продовження роду, що є обов'язковим елементом у житті кожної людини. У давні часи батько мав більший матеріальний вплив на дітей, однак у духовному плані зв'язок дітей з матір'ю був особливим: «Батьків багато, а мати одна», «Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна ліпша за всіх у світі»

[5, с. 40]. Жінка відіграє ключову роль у збереженні та передачі життєвих традицій своїм нащадкам.

У фольклорі образ матері займає важливе місце. Ця постать завжди привертала увагу дослідників завдяки великій любові та самовідданості, з якими вона виконує свій святий обов'язок. Мати уважно слідкує за кожною миттю зростання своїх дітей, невтомно плекаючи їхню душу і серце: «Дитина порізала пальчик, а у матері заболіло серце», «Матір не купити і не заслужити».

Українська жінка завжди була й залишається символом чистоти, асоціюючись з образом пречистої Мадонни та Великої Матері. У очах українського народу жінка заслуговує на повагу та шанування.

Згідно з неписаною традицією, на другий день Великодня діти зазвичай відвідують своїх батьків. Заміжні дочки та сини, які створили власні сім'ї, «ходили в гості до матері», щоб вшанувати матір.

У пісенному фольклорі рідко зустрічаються твори, що описують щасливе материнство; зазвичай зображується важка, а іноді й трагічна доля берегинь домашнього вогнища. У різноманітті жанрів українського фольклору – піснях, думах, голосіннях, прислів'ях, колядках та щедрівках – ми можемо побачити величний образ матері, відзначений неймовірною любов'ю до неї. У традиційних обрядових піснях зберігається відгомін давнього культу матері як хранительки сімейного вогнища. Адже традиційно на матір покладалася основна відповідальність за виховання дітей і підготовку їх до дорослого життя. Вимагалася від неї повна самовіддача та готовність до самопожертви заради своїх дітей.

Невдячність дітей або кривда щодо матері в народній традиції трактувалася не тільки як порушення Божої заповіді «Шануй отця і матір свою», а й як відступництво від основ людського співжиття, за яке неминуче мала настати розплата: «Хто матір забуває, того Бог карає», «Шануй батька і неньку, то буде тобі скрізь гладенько».

В одній з найдавніших українських дум – «Думі про вдову і трьох синів» – розповідається про сина, який прогнав свою матір. За цей тяжкий гріх на

недоброго сина посипалися різні нещастя, що постають як грізна кара. Силу і святість материнського благословення підкреслює «Дума про Олексія Поповича». Головний герой завинив перед батьками, адже вирушив у великий похід без їхнього благословення, за що був покараний Богом, що наслав на нього велику бурю. Лише коли Олексій Попович почав сповідати свої гріхи перед козацькою громадою і щиро каятися, буря на Чорному морі стихла, і човен нарешті доплив до острова. Як співається в думі: «То отцівська-материна молитва зо дна моря винімає, Од великих гріхів душу відкупляє, До царствія небесного приводжає» [25]. Це яскравий приклад сили материнської молитви. Таким чином, українська народна поезія протягом віків виховала культ материнства, який відзначається незрівнянною силою і чистотою.

В Україні завжди високо цінувалася роль жінки у вихованні дітей. Недаремно кажуть, що «батько тримає хату за один вугол, а мати – за три». У цьому контексті вражає сімейно-побутова пісня «Ой зайду я ночувати», де син змальовує роль старенької матері в сімейному побуті та намагається переконати свою запопадливу дружину не проганяти її:

Не проганяй, моя мила,

Нехай мати буде:

Вона, наша старейкая,

Порадничка буде.

Ой я піду із косою,

а ти з грабельками –

Наша мати старейкая

Вдома з дітьками.

Ой а прийдемо із поля –

Вечера готова,

Наша мати старейкая

Кладе у ніч дрова [40, с. 160].

Аналізуючи український досвід виношування, народження та виховання дитини, можна стверджувати, що це дійсно материнська школа, яка займає

важливе місце в національній етнопедагогіці. Найперше на матір покладалася одна з найвідповідальніших місій – місія продовження роду. Тому дівчинку з дитинства готували до материнства, піклувалися про її здоров'я – фізичне, репродуктивне й духовне, а також вчили цінувати дівочу честь. Її краса, незайманість, розум і працьовитість цінувалися вище матеріальних статків. Про це складено безліч народних пісень.

Ліричний герой пісні «З'їздив я коника» журиться, що «з'їздив коника» і «з'їздив другого», але не має впевненості в успішності своїх залицянь. Горда, хоча й бідна, дівчина вагається у прийнятті остаточного рішення, адже в неї «посагу не буде», за що в майбутньому можуть дорікати родичі парубка, та й він сам. Проте ні намагання злих «ворожейок», ні бідність дівчини не затьмарили юначого кохання. Хлопець заспокоює дівчину словами: «Ти в мене посаг самая, Як на небі зоря ясная» [40, с. 126], переконуючи її, що саме вона є йому суджена Богом.

В іншій пісні три парубки намагаються завоювати руку і серце сільської красуні. Але вона, очевидно, прагнучи впевнитися в серйозності намірів своїх залицяльників, відмовляє їм у побаченні, посилаючись на великий мороз. Тоді бере слово найбільш закоханий з них, який до того ж не бідний:

– Не бійся, дівчино,

Не бійся морозу –

Я твої ножейки

У шапойку вложу.

– Ой твоя шапойка

Бардзо дорогая.

– Штири волики –

Та й буде другая [25].

Для коханої дівчини не шкода навіть «шапойки», що оцінюється в «чотири волики».

В українській народній традиції поширений образ жінки, яка є сильною та роботящою, здатною навести порядок як у домі, так і в полі. Вона водночас

мудра і вірна дружина, дбайлива та ніжна мати. Якщо батько відповідає за добробут родини, то на дружину покладається обов'язок виховання дітей і забезпечення їх фізичного та морального здоров'я. Як говорить народна мудрість: «До батька йдуть за порадою, до матері – за серцем». Ненька завжди навчить, розрадить, пожаліє і допоможе. Не випадково їй надано таку високу характеристику: «Нема цвіту над маківку, нема роду над матінку».

Оцінюючи роль жінки-матері в родинному колі та суспільному житті, народ виробив неписані правила, яких вона повинна була дотримуватися у своєму повсякденному житті. Найважливішим її обов'язком було не допустити руйнування сім'ї.

Лірична героїня пісні «Ой гай, мамцю, гай» зробила помилковий вибір у житті. Раніше вважалося, що обираючи собі пару, дівчина обирає й свою долю. Але наша героїня отримала «лиху долю». Коли вже не було сил терпіти ненависне життя, вона вирушає за порадою до матері:

*Ой мамцю моя, чи не буде гріха,
Ой як прийдеться та й покинути
В середині віка? [1, с. 168]*

Раніше українське село майже не знало розлучень, які вважалися великим гріхом. Тому порада найріднішої людини подавалася саме в такому контексті:

*Ой доню моя, ой кажу ж бо я:
«Ой сядай каля його, говори ти до його,
Лихій доли годи» [25, с. 168].*

«Найпрекрасніша мати щаслива» [83, с. 83], – писав В. Симоненко. Із цією тезою перегукується й народна пісня «Ой додому, баламуте». На запитання чоловіка-баламута, що десь загулявся: «З ким ночуєш?», – молоденька дружина радісно відповідає:

*Ой з дітками, мій милейкий, з дітками,
Як у лузі калинойка з квітками.
Ой їднейке положила й ув ногах,
А друге, малейкоє, – в головах.*

*А третес, найменшейке, – при стині,
А сама я, молодейка, між ними [40, с. 153].*

Лірична героїня пісні, молода мама, щаслива і відчуває себе як пташка в своєму затишному гнізді. Діалог між подружжям закінчується не конфліктом, а щирим розкаянням чоловіка та прощенням з боку його молодої дружини. Молода господиня має вплив не лише на дітей, а й на чоловіка-баламута. Для матері немає нічого важливішого в житті, ніж її діти.

Прикладом материнської самовідданості та жертвності є пісня-балада «Ой як важко, ой як тяжко». Чоловік-зрадник пропонує своїй молодій коханці руку і серце, але вона ставить умову: «Заріж свою жінку – піду за тебе». Зачарований, він йде до дружини з ножом. Нещасна жінка намагається нагадати йому про його батьківські обов'язки: «А хто ж буде наших дітей малих годувати?» Але в відповідь чує: «Люди догодують!» Дружина усвідомлює свою безвихідність, але поруч маленька дитина, яку потрібно нагодувати, тому вона слізно просить не за себе, а за безпомічне малятко:

*– Не ріж мене, мій милейкий,
Хоч сюю годину –
Нехай же я нагодую Малейку дитину.
– Тоді будеш, моя мила, Дитя годувати,
Як я піду до Дунаю Ножка полоскати [25, с. 92].*

І перед обличчям смерті жінка не забуває про свій найважливіший обов'язок: піклуватися про дітей та їхнє майбутнє. Адже вона – Мати!

У баладах «Ой на горі сніг іде» та «Як поїхав милий» прославляється сила і велич материнської любові: навіть покинувши цей світ, матері продовжують дбати про своїх дітей. Чоловік, відвідавши могилу коханої дружини через рік після її смерті (саме через такий термін, за народною традицією, він мав право одружитися), запитує: «Чи дозволиш, милая, женитися?» У його серці ще жевріє любов до неї: «Прив'язав коника гей, до калини, А сам припав грудьми до могили» [40, с. 205], адже маленькі діти потребують жіночої уваги, і саме це змушує його поставити таке складне питання для обох. Здається, що покійна

дружина чекає на його відповідь, адже її пораду можна сприймати як вказівку, як жити і що робити: в який день слід одружитися, щоб це принесло щастя в нову родину, та головне – не брати вдову, оскільки, згідно з народними уявленнями, вона буде поганою мачухою, адже дбатиме про своїх дітей, а не про пасербиць. Тому вона щиро радить йому «взяти дівчину собі на потішку». І ще тому, що «тая дівка – гей, добра мати: Буде мої діточки доглядати» [40, с. 201]. Хоча невблаганна смерть забрала її від улюблених дітей і позбавила можливості їх виховувати, вона все ще піклується про них з потойбіччя, тому й заповідає коханому взяти за дружину ту, хто щиро опікуватиметься ними.

У народному мелосі оспівується не тільки краса та безкорисливість материнської любові, але й відданість дітей тій, яка подарувала їм життя. Цю тему розкриває пісня «У неділю рано», яка також відома під назвою «Сирітка». У творі лірична героїня згадується як сирота, незважаючи на наявність батька. Після пережитих знущань від мачухи, вона вирушає в подорож: «У неділю рано, як стало світати, Десь пішла сирота по світу блукати» [40, с. 87]. Ні, не «блукати», а «матері шукати». Їй на зустріч виходить сам Господь, який відмовляє її від пошуків, адже її ненька вже «в широкій долині, в глибокій могилі». Проте потреба в материнській любові та ласці, її теплому слові веде сирітку далі, і вона все ж знаходить могилку матері: «Та й стала плакати. Аж зачула мати, стала промовляти: – Ой а хто ж то плаче на моєму гробі? – Ой то я, матусю, Озьми мене к собі!» [40, с. 87].

Мати для дитини – це джерело любові, духовна наставниця, приклад і дороговказ. Саме тому любов до рідної неньки дівчинка вимірює ціною власного життя. Але покійна мати відмовляється прийняти таку жертву. Вона заповідає донечці жити і навчає, як сирітці слід відстоювати своє право на материнську любов, залишаючись при цьому непоступливою.

Ліричний герой пісні «Пойду я в садочок» також віддає належне своїй неньці. На запитання «Хто тобі милейкий?» він впевнено відповідає, що й теща йому дорога, адже «жінку вродила», і дружина також мила, бо є матір'ю його дітей. Проте мати для нього наймиліша:

Мене породила.
 Як мене родила,
 Сім раз замирала,
 Восковая свіча
 Всю ночку палала,
 Восковая свіча
 Всю ночку палала,
 Смертенная вдежа
 В головках лежала [25, с. 152].

Жінка-матір у народній поезії часто зображується як взірець і еталон найвищих якостей, перед яким можна тільки схилитися. Мати називається не лише та, що народила дитину, а й та, що виховала її і вивела в світ. Тому в побуті часто вживається слово «привела», коли йдеться про народження дитини. Яскравим прикладом цього є пісня «Ой у четвер, по обіді».

У творі йдеться про те, як Господь звертається до дівчини, яка стоїть над водою, з проханням дати йому води, аби «смажні уста промочити». Однак вона відмовляє, пояснюючи, що «вода нечиста», адже в ній «Купалася Пречиста». Проте насправді «воду знечистила» сама дівчина, яка «дев'ять синів породила, але жодного не охрестила, всіх у воді потопила». Здається, лише для того, щоб покласти край злодіянням безсоромної дівки, «у четвер, по обіді, пішов Господь по всім світах». Ця зустріч змусила героїню пісні осмислити свою поведінку. «А ти, дівко, не лякайся, – радить їй Господь, – Йди до церкви, сповідайся».

У тексті пісні жінка, яка народила дев'ятеро синів, жодного разу не згадується як мати. Таким чином, щоб отримати це звання, недостатньо просто народити дитину – матір'ю потрібно бути. Тому ставлення до жінки-матері стає мірилом моральності та духовності людини.

Відомий поет Тарас Шевченко попереджав: «Бо хто матір забуває, того Бог карає». У баладі «Тепер тепла нема в літі» підкреслюється, що «Тепер тепла нема в лісі, Тепер добра нема в світі». Ці світові та суспільні катаклізми викликані лише одним – грубою поведінкою сина-багатія, який вигнав матір з

рідної домівки. Сороміцький вчинок сина призвів до появи на небі «чорної хмари». Грім вдарив по синовому двору: «Забив жінку ще й дитинку», «Побив гостей по застіллю, Ще й худобу по подвір'ю». Отже, за свою жорстокість та образу, заподіяну матері, син сплатив ціною життя власної дитини та дружини. Також така ж доля спіткала й «гостей по застіллю», які були свідками події. Недарма кажуть: коли ти бачиш, як хтось страждає, і не стаєш на захист, ти сам стаєш кривдником. Але ця жорстока істина змусила сина зрозуміти свою помилку, повернутися до матері і пообіцяти в майбутньому піклуватися про неї та шанувати. Якщо раніше він соромився визнавати, що вона його рідна мати, оскільки багаті гості були «в жупанах», а його мати – «в серняжині», то тепер він обіцяє: «Намалюю тебе в рамах, Скажу гостям: “Моя мама”» [40, с. 206].

«Матір не купити і не заслужити», тому її слід берегти, щоб не шкодувати про це, як героїня пісні:

*Змалювала личко,
Змалювала брови,
Але не змалювала
Материнської розмови.* [25, с. 185].

Як неможливо виміряти силу та велич материнської любові і самовідданості, так само не можна оцінити й глибину материнського горя. У пісні «Ой летіло три зозульки»:

*Ой летіло три зозульки,
Усі три рабейки.
Ой летіло три пави,
Жалибно плакали* [25, с. 88].

Зозуля зазвичай сприймається як символ жінки, покривдженої долею, або вістунки лиха, тоді як пава вважається уособленням статечної і успішної господині. У пісні «Ой летіло три зозульки» зображені три нещасні жінки – мати, сестра і дружина – які спішають на похорон близької їм людини. «Котра сіла у головках, То тая матьонка». Сестра сиділа «у ручейках», а «мила» – «у ножейках»:

*Де мати плакала,
Там річейка стала.
Де плакала сестриця,
Там стала криниця.
Де мила плакала –
Слізки не вронила [40, с. 89].*

Текст підкреслює глибину материнського горя, яке не в змозі погасити навіть час: «А матьонка плакала од віку до віку», тоді як сестра плакала «Од року до року», а «мила» – «Од ниділі до ниділі». І коли вийшла неділля, то стала «мила дівка».

Отже, в образі жінки, змальованому у фольклорі, відображаються традиційні основи суспільства, що поєднують архаїчні та християнські погляди. У них закладено цінний досвід поколінь і створено узагальнений образ жінки, з морально-етичними нормами її поведінки, які є важливими характеристиками нації. Саме ці правила визначають рівень культури, стан духовності та гуманності, а також вказують на подальший вектор розвитку суспільства.

Основні принципи, закріплені в піснях, невіддільні від етичної й естетичної цінності, що проявляється в гармонії моральності та краси вчинків дівчини або жінки, у їхніх стосунках з іншими, а також у ставленні до навколишнього світу. Аналіз пісень свідчить про поширені символічні порівняння, коли дівчина (жінка) порівнюється з астральними явищами чи елементами флори, які вказують на зрілість і природну красу. Часто використовується метафора і символічні елементи, що маркують образ жінки.

В обрядовому фольклорі цей образ типізується, узагальнюється та дещо ідеалізується. Жінка представлена як відповідальна за родину, що виявляється у вірності та повазі до чоловіка, а також у турботливому ставленні до дітей. Крім того, з образом жінки пов'язане уявлення про стосунки між молоддю і формування громадської думки стосовно моральної поведінки, етики спілкування тощо.

1.2. Жінка у творах Г. Квітки-Основ'яненка

«Образ скривдженої коханим дівчини, уярмленої чоловіком та його ріднею дружини, щирої й сердечної матері, що всією душею вболіває за долю своїх дітей, пригнобленої кріпачки і водночас духовно багатой, поетичної й волелюбної натури, якою завжди була українська жінка, повсякчас приваблював погляди художників слова» [60, с. 316]. Жіночі образи в українській літературі широко представлені у творах Івана Котляревського, Марка Вовчка, Миколи Костомарова, Панаса Мирного, Ганни Барвінок та інших.

Детально проаналізуємо жіночі образи в творах Г. Квітки-Основ'яненка і П. Куліша.

Протягом різних епох вчені звертали увагу на унікальні особливості жіночих типів в українській літературі. М. Костомаров акцентував увагу на типології української жінки, яку представлено в творах Г. Квітки-Основ'яненка. Він зазначав, що «Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов» і «Сердешна Оксана» – це «зображення жіночого малоросійського серця, представленого в різних життєвих обставинах і характерах» [16, с. 51].

Дослідження жіночих типів і їх характеристик можна знайти в монографіях та статтях про творчість окремих авторів, зокрема у працях О. Білецького, О. Гончара, М. Міщука, Є. Нахліка, О. Бабишкіна, А. Гуляка та В. Агєєвої. Кожен народ має свої традиції зображення жінки в літературі.

У фольклорних творах народ створює жіночі образи, що втілюють етичні та естетичні ідеали, охоплюючи різні рівні сприйняття – від повсякденних уявлень до глибоких аспектів індивідуальної та колективної свідомості.

У міфології, народних віруваннях і релігійних текстах також можна знайти певні «жіночі» образні кліше. Письмова та усна традиції в зображенні жінки часто перепліталися та доповнювали одна одну.

Письменник, залежно від стильового напрямку твору, акцентує увагу на різних аспектах: «у сентименталізмі – на «житті серця», чутливості, що є

загальними рисами ліричної тональності народнопоетичних творів; у романтизмі – на драматичних моментах, різних перетвореннях, трагедіях, темах відчуження та фатального кохання; у реалізмі – на важкому соціальному становищі жінки-трудівниці, загальнолюдських і суспільних проблемах, намагається подати об'єктивний аналіз» [98, с. 55–62].

П. Куліш у своєму відгуку на повість Квітки «Маруся» зазначав: «Хто не прочитає її, той плаче. Чому ж плакати, читаючи «Марусю»? Хіба її доля така вже нещаслива? Ні, тут не печаль обволікає душу – сльози читача не течуть з цієї криниці. Тут душа оновлюється, споглядаючи пишну красу дівчини та чисте дівоче серце. Це не просто Маруся – це наша юність, святі дні, коли в нас у серці було так красиво, чисто і свято... Ми побачили себе в цій дівчині, пишній красою і непорочній серцем, ніби заглянули у воду на свою молодість – і нам захотілося жити на світі!» П. Куліш дуже точно підмітив ідеальні риси дівочої чистоти та юної свіжості, якими сяє Квітчина Маруся, цей справді привабливий образ української дівчини, наділений автором усіма ознаками національної краси, як фізичної, так і духовної.

Особливо вражає «Маруся» поезією внутрішнього світу героїні. Вона працююча, чемна, не любить ходити на вечорниці, уважно слухає повчання священника. Її кохання щире: без Василя вона відчуває сум і печаль, а вечорами з надією дивиться на вечірню зірку, на яку вони з Василем домовилися дивитися одночасно. Її життя – це правдиве життя сільської жінки. Маруся змальована в праці, у взаєминах з батьками, серед своїх друзів, у коханні, щасті та журбі, у хворобі, стражданні і смерті.

Однак письменник, слідуючи традиціям сентименталізму, наділяє Марусю та Василя надмірною чутливістю та душевною вразливістю. Він вводить у повість мотиви передчуття, серцевої туги та смерті, які виникають від любові. Серед головних достоїнств персонажів письменник відносить їхню релігійність, смиренність перед Богом та владою.

У повісті «Щира любов» Г. Квітки-Основ'яненка соціально-моральна проблема можливості «нормального» кохання та шлюбу між селянкою і

дворянином розв'язується через «торжество обов'язку над почуттям», де здоровий глузд переважає над серцем. Галочка, розумна і розсудлива героїня, усвідомлює, що панське оточення її коханого, офіцера-поміщика Семена Івановича, не прийме її, просту селянку, до свого кола, а шлюб з нею призвів би до постійних моральних мук для Семена Івановича. Головні персонажі повісті, як і в «Марусі», виявляють риси сентиментальної ідеалізації.

Вищий рівень реалістичної майстерності письменника виявляється в психологічно динамічній характеристиці героїні, у наділенні її рисами активної волі, а також у зображенні внутрішніх психологічних колізій.

Кращими сентиментально-реалістичними творами Квітки-Основ'яненка є повісті «Козир-дівка» та «Сердешна Оксана». Центральним персонажем кожної з цих повістей є сільська дівчина. Виходячи зі своїх життєвих спостережень, Г. Квітка-Основ'яненко створює в повісті «Козир-дівка» новий образ для української літератури: соціально й реалістично обрамлений образ вольової, рішучої, хороброї селянської дівчини Ївги, яка бореться з несправедливістю і рятує свого нареченого – бідняка-сироту Левка, несправедливо засудженого до заслання в Сибір. Ївга, страждаючи від знущань, наполегливо прагне добитися справедливості, не розуміючи, як можна зупинитися, не досягнувши істини.

Образ Ївги в «Козир-дівка» представляє ідеал сільської дівчини. У порівнянні з іншими персонажами повістей, автор розкриває нові риси жінки. Якщо в образі Галочки переважають риси ніжного і поетичного кохання, відданості та лагідності, то в Ївзі на перший план виходять енергійність, рішуча воля, хоробрість і непохитність у боротьбі за власне щастя. Вона вірить у краще майбутнє та має силу духу, що дозволяє їй долати труднощі. На відміну від Галочки, Ївга не демонструє релігійності [16].

Повість «Козир-дівка» є значним кроком вперед у творчості письменника в порівнянні з «Марусею» у створенні позитивного героя – простої дівчини, що має життєві реалістичні риси та індивідуалізацію. Якщо для Марусі характерні пасивність і покірність долі, то Ївга відчуває себе впевненіше. Вона не тимчасовий гість у житті, а володар свого становища. Ївга не схиляється перед

тяжкими обставинами, а має сили і рішучість для боротьби за свої права та за несправедливо скривджену близьку людину.

Як зазначає О. Білецький, «Квітка не тільки в таких «неземних», ідеальній вдачі істотах кохався, не тільки малював жінок пасивної натури. Ївга («Козир-дівка») теж жертвує собою задля коханого, але жертвує активно, кохання дає їй крила орлині, надихає енергією без краю, водить нею по всіх митарствах соціально-державного пекла, проте незаплямованим проносить вона крізь них своє почуття, щоб віддати його визволеному її заходами обранцеві». Це тип такої жінки, яка в минулому бралася до зброї для захисту рідного дому, була не лише товаришем і помічницею чоловікові, а часто навіть очолювала родину [26, с. 452].

В образі Ївги Г. Квітка-Основ'яненко продовжує традицію створення позитивного образу селянської дівчини, закладену І. Котляревським у «Наталці Полтавці». Письменник у рішучих діях героїні демонструє зародки соціальної свідомості та громадянської активності в простій українській жінці, яка виступає на захист скривдженого, потерпілого від влади та суду.

Нову варіацію цього типу можна побачити в Оксані («Сердешна Оксана»), що є традиційним образом в українській літературі, навіки вирізьбленому у постаті Катерини Т. Шевченка.

Образ Оксани можна порівняти з образом Катерини. Обидві дівчини зазнали «щирого» кохання з боку розбещених паничів. Вони народжують дітей, сподіваючись, що батьки їхніх дітей, глянувши на них, зглянуться та заберуть їх до себе, а їхнє життя стане щасливим. Проте обидві розчаровуються та втрачають надію на любов, щастя і «милість Господню», проклинаючи свою долю. В результаті вони стають покритками, зневірені і нещасливі, так і не пізнавши простого людського, жіночого щастя. Проте природна енергія та мужність надають Оксані сил витерпіти наругу, і вона не лише залишається на праведному шляху, а й намагається вести інших за собою.

Головні героїні творів Г. Квітки-Основ'яненка постають як втілення найвищих людських якостей, відповідно до народного та авторського етичного

й естетичного ідеалу. Вони були «і красиві, і розумні, і в усьому покірні». У досліджуваних творах яскраво проявляється характерне для письменника художньо-етнографічне портретування персонажів, відображення їхнього внутрішнього світу і морально-етичних якостей, з орієнтацією на фольклорні зразки.

Головну увагу в характеристиці молодих дівчат письменник приділяє відображенню їхніх почуттів і внутрішніх переживань. Мовлення головних героїнь значною мірою витримане у стилі народної пісні, що сприяє поетичному зображенню їхніх глибоких емоцій, душевної теплоти й драматичних переживань. Це підкреслюється їхніми зверненнями, сповненими ніжності: «Василечку, голубчику, соколику мій!..», «Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко!..» [98, с.75].

Серед головних якостей жіночих образів письменник особливо виділяє їхню працьовитість – дівчата «до усякого діла невсипущі». Реалістично автор змальовує трудові будні селянок, розповідаючи про їхні справи, відтворюючи картини повсякденного життя жіноцтва.

Чотири жіночі образи, створені Г. Квіткою-Основ'яненком, відображають різні риси характеру української жінки. Маруся і Галочка, з одного боку, Ївга й Оксана, з другого, поєднують у собі протилежні риси: перші зосереджені на ідеалах, тоді як другі демонструють практичність і рішучість. Ці постаті вдало відображають чистоту натури української жінки, її здатність до глибокого кохання і самопожертви, а також енергію та незламність, які роблять її самодостатньою особистістю в особистому та суспільному житті.

Жінка у творчості Г. Квітки-Основ'яненка займає особливе місце. У повістях «Маруся», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Щира любов» він створив чисті, глибокі та симпатичні образи українських жінок, які зберігають внутрішню гідність, повагу до себе та загальнолюдську пошану. Ці образи є вічними, адже, незважаючи на всі внутрішні випробування, героїні творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка впевнено йдуть до своєї мети.

1.3. Жіночі образи у творчості П. Куліша

Видатний український романтик Пантелеймон Куліш у своїй прозі 1840-х – початку 1860-х років надавав особливого значення образу жінки, яку сприймав як втілення найвищого духовного начала в людині. Ідеалізація та обожнення жіночого образу для молодого письменника були природним продовженням його життєвих вражень, особливо дитинства та юності. Важливу роль у цьому відіграло ставлення до матері, Катерини Іванівни, яка, на жаль, рано пішла з життя, і маленький Пантелеймон так і не зміг повною мірою відчутти її любов та теплоту.

З ніжністю він згадував свою двоюрідну сестру Лесю, яку дуже любив і описував як «чорнявеньку дівчину, вродливу, з карими добрими очима та обличчям античним, як у Мілоської Венери» [21, с. 235]. Крім того, молодого письменника привабила Ольга, донька його покровителя Петра Плетньова, хоча їхні стосунки не розвинулися. Окремо варто згадати кохання П. Куліша до молодшої сестри його близького друга Василя Білозерського – Олександри (Лесі) Білозерської, з якою він познайомився влітку 1843 року і одружився взимку 1847 року. Різні етапи їхніх стосунків, а також образ самої Олександри, творчо переосмислено в його прозових творах.

Багато деталей свідчать про те, що саме Олександра Білозерська стала прототипом Лесі Череванівни в романі «Чорна рада» [16, с. 190–191]. Серед цікавих жіночих образів у прозових творах П. Куліша 1840-х років можна також згадати Наталю з оповідання «О том, от чего в местечке Воронеже высох Пешевцов став» (1840), Марусю з романтичної повісті «Огненный змей» (1841), а також Катерину та Роксанду з історичного роману «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад».

Ідилія «Орися» (1844) вважається одним із найбільш ліричних і композиційно досконалих малих прозових творів П. Куліша. Письменник визначив її жанр як ідилію, сюжет якої будується на ідеї безтурботного, щасливого життя людей, які перебувають у гармонії зі світом. У «Орисі»

П. Куліш яскраво змальовує українське патріархальне щасливе життя. Гармонія тут відчувається в багатьох аспектах: сімейна та любовна злагода, душевні стосунки між різними поколіннями, єднання людини з природою. Навіть відмови головної героїні численним залицяльникам не мали для них трагічних наслідків.

Назва ідилії одразу вказує на головну героїню твору – дівчину Орісю. Її образ описаний у жанрових традиціях: вона «краща й над ясною зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі» [26, с. 159]. Її красою захоплюється вся Україна: «Знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні скоро, було, в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди» [16, с. 159]. Багато юнаків залицялося до неї, однак їхні спроби були марними, адже Орісі судилося щасливе подружнє життя з ідеальним нареченим. Через це залицяльники часто реагували так: «Не для нас зацвіла ся квітка! Може, хто й застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка» [26, с. 159].

Характер Орісі традиційний, спокійний і лагідний. Вона любить природу, працює, доглядає квіти й живе у злагоді з суспільним середовищем.

Душевний світ молодої Орісі багатий і сповнений юних емоцій: слухаючи розповідь про Турову Кручу, вона «боїться навіть глянути на каміння, що купою лежить через річку. Вже їй здається, що це не каміння, а шум води також звучить якось не так, як звичайна вода...» [26, с. 163]. Коли дівчата припустили, що гарний козак, котрий з'явився на Туровій Кручі, є її судженням, хоч ще невідомо, куди він їде, Оріся почервоніла. Їй стало прикро, хоч і не знала чому, що він їде свататися. «М'якше од воску дівоче серце. Тане воно від козацьких очей, як від сонця...» [26, с. 164–165].

Оріся прагне кохання, але, коли воно приходить, вона розгублена: «Гляне Оріся, а в серці наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи зраділа – сама того не знала» [26, с. 165]. Наречений подобається їй так, що перед ним вона й слова вимовити не може.

Своє захоплення героїнею письменник відображає в останньому абзаці твору, створюючи образ Орісі, яка «ще стала краща заміжня, і дитина в неї, як Божа зірочка» [26, с. 166]. Основою сюжету цієї ідилії є прагнення Орісі до заміжжя і щастя – це об'єднує всі епізоди твору: ранкове пробудження Орісі, її рішення поїхати з подругами на річку прати, розповідь старого Гриви народної легенди, а також зустріч дівчини зі своїм судженим на Туровій Кручі.

Оріся постає як ідеал української дівчини, про одруження з якою мріяв молодий романтик П. Куліш. У «Орісі» письменник втілює свою мрію про патріархальну сімейну ідилію, яку пізніше відобразив у фінальній сцені роману «Чорна рада».

В «Орісі» Пантелеймон Куліш зобразив ідеальний, безконфліктний жіночий характер, тоді як оповідання-балада «Гордовита пара» (1861) представляє більш складний і суперечливий образ Марусі Ковбанівни, героїні з виразною драматичною історією кохання. Образ Марусі – це втілення величної, але холодної краси, далекої від традиційних українських уявлень. Її зовнішність здається навіть неприродною: «До неї й приступити [...] було страшно: така велична. Кунтуш на їй – самі златоглави, коралі на їй – усі в дукачах. [...] І в будень було дукачі носить; стане против сонця – королівна, та й годі! Вже й дівчата, було, кажуть, що у неї й вода з відер наче срібло ллється» [37, с. 182–183]. У чомусь її краса подібна до неймовірної зовнішності героїні повісті «Огненный змей».

Гордовитий характер Марусі проявляється у її повсякденному житті: вона ставиться до інших із презирством і відчуженістю, її холодність і навіть жорстокість відлякують молодих хлопців. «І козаки-молодики її жахались, не то що. Очима поводить – наче душу з тебе виймає: все б їй розказав, не потаїв би й гріха перед нею. Владична, справді [...] владична була краса в Ковбанівни. [...] Скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє. Який би то і козак був, щоб до неї з жартами, з прикладками! Такого не було й на всій Гетьманщині, здавалосьь» [37, с. 182–183]. Через свою гордість і самолюбство Маруся не змогла побудувати щасливого сімейного життя. Одружившись без

кохання зі старим сотником Байдаком, а відтак фактично змусивши свого коханого Прохора Осауленка взяти за дружину бідну дівчину Орину Лободівну, Маруся усвідомила свою глибоку самотність і нестерпний біль від нерозділеного кохання. Врешті-решт, не витримавши таких випробувань, вона разом із Прохором втопилася у місцевій водоймі.

Автор подає історію Марусі та Прохора як «Бабусине оповідання», показуючи зовнішні події через їхні дії, без глибокого занурення в їхні внутрішні переживання. Внутрішня боротьба Марусі з власною гордістю залишається поза текстом, але очевидно, що любов була для неї всім, і після того, як Прохор одружився з іншою, вона втратила сенс життя. Її гордість, зрештою, стала причиною її нещастя та загибелі.

Отже, нещасливою стала не лише гордовита пара Маруся та Прохор, а й дівчина Орина, якій Прохор зіпсував життя, та сотник Байдак.

Основна сюжетна лінія ідилії «Дівоче серце» (1862), написаної приблизно в той самий період, вже наближається до реальності, хоч твір також має романтичний характер. У ньому зображено історію життя простої сільської дівчини Оленки. Подібно до Орисі з попереднього твору, вона є «гарна на личеньку, як та зоря Господня» [26, с. 191]. Оленка покохала молодого вродливого Ігната-удовиченка і публічно зізналася в цьому в трагічний для парубка день, коли його забирали на військову службу. Її сміливий вчинок викликав осуд батьків і насмішки всього села.

Оленка так любить Ігната, що наважується на неймовірне – просить у його матері, вдови Катрі Загірньої, благословення, щоб піти слідом за ним у далекий чужий світ. Вдова намагалася зупинити дівчину, але кохання додало Оленці сили, зробивши її здатною подолати будь-які труднощі на своєму шляху. Здавалося б, чужина стане для неї важким випробуванням, але Оленка потрапила в родину освічених українців – Івана та Ганни, які «мов нехотя панами звались, а були душею і словом прості та чесні, наче ніколи з рідного села не виходили» [26, с. 197]. Підтримку їй надавала й українська громада, яка часто збиралася в домі Івана та Ганни, а також навчання грамоті та читання

українських книжок, що відкрили перед Оленкою нові горизонти. Важливим для дівчини був образ Тараса Шевченка, автора її улюблених поем «Катерина» та «Тополя»: він здавався їй «менше за всіх письменним, та більше за всіх мудрим, бо завжди говорив про зелені левади над водою, про простих селян, про дівочі ігрища, а інколи згадував про козаків, що били шляхту, і тоді очі його, немов зірки, спалахували» [37, с. 199].

Проте доля героїв і цього твору складається неідеально – Оленка закохалася в Павла Піддубня, а для Ігната, який служив солдатом, вона стала ніби втраченою назавжди. Це стало для нього важким ударом – він тяжко перехворів і зрештою прожив усе життя самотнім.

П. Куліш прагнув показати, що в реальному житті любов залежить від багатьох чинників, має різні аспекти. Для закоханих важливо мати спільні інтереси, однаковий культурний рівень, жити одними ідеалами – ці якості спостерігаємо в стосунках між Оленкою і Павлом. Ставши грамотною, Ігнат здавався Оленці «темним, убогим, задавленим братом» [26, с. 200].

Історія кохання Оленки представлена в світлому, романтичному освітленні. Основна ідея твору, на думку Є. Нахліка, полягає в проголошенні права на вільний вияв почуттів. Дослідник називає друге кохання Оленки справжнім, а саму героїню – ідеалом емансипованої жінки [26, с. 125]. П. Куліш наголошує на важливості особистісного зростання й індивідуальної свободи, захоплюється палкою людською природою: «Таке дівоче серце, таке його кохання. Цвіте, сіяє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому світ світить, туди воно і повертається. [...] Людської натури не переможеш. Нехай дівоче серце само своєї долі шукає» [37, с. 203]. Любов Оленки до Павла за його розум і освіченість свідчить про поєднання в її душі вільного почуття й освітнього раціоналізму.

Героїні малої прози Пантелеймона Куліша – Оріся, Маруся та Оленка – мають спільні риси, як-от краса, романтична душа та прагнення до любові, але водночас кожна з них по-своєму унікальна. Образ Орісі, створений у 1844 році, коли П. Кулішу було лише 25, відображає уявлення молодого письменника про

ідеальну жінку: красива, чиста душею, сповнена ідилічного спокою, здатна забезпечити щасливе сімейне життя. Проте з часом Куліш розширив своє розуміння життя та жіночих характерів, що позначилося на його наступних творах.

Маруся, хоч і належить до традиційного патріархального суспільства, відрізняється від Ориси своєю гордістю та відстороненістю. Вона горда, сувора у ставленні до людей, і все ж П. Куліш захоплюється її романтичною вірністю. Натомість Оленка постає більш сучасним жіночим образом: вона емансипована, сама зізнається в любові Ігнатові, що суперечить традиційній українській культурі, де такі вчинки не схвалювалися. Оленка готова вирушити за коханим хоч на край світу – якості, які не притаманні Орисі чи Марусі. Її прагнення до справжнього почуття відображає сучасне розуміння щастя та робить Оленку близькою до ідеалу жінки П.Куліша на зрілому етапі його творчості.

Таким чином, у творчості сорокарічного Пантелеймона Куліша ідеал жіночого образу набув нових граней: він уже не обмежувався традиційною українською сільською дівчиною, як Орися, але захоплюється сучасною культурною міською дівчиною Оленою.

Три жіночі образи – Орися, Маруся та Оленка – можна розглядати як три різні погляди письменника на жіночність, кожен із яких додає багатогранності його ідеалові. Окрім них, у творах «Орися», «Гордовита пара» та «Дівоче серце» Куліш зобразив й інших жіночих персонажів, таких як мати Орисі, бідна сирота Оринка, вдова Катря Загірня та пані Ганна. Хоча ці героїні й не є центральними постатями у сюжеті, кожна з них має свої унікальні риси та відіграє важливу роль у розвитку подій.

Про покійну матір Орисі дізнаємося лише з її короткої розмови з донькою у сні: «Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: щодень благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину» [26, с. 160]. Ця фраза вказує на майбутнє щасливе одруження дівчини. Незважаючи на те, що матір Орисі вже відійшла у вічність, вона продовжує піклуватися про долю доньки.

У «Дівочому серці» мати Ігната, вдова Катря Загірня, намагається захистити сина від можливих прикрощів: «В неї син одинчик, і молилась Богові тільки, щоб він послав їй Ігнатку хорошу пару [...] Встаючи й лягаючи, поклони б'є перед образом: що не доведи, каже, його Мати Божа до лихої години, до невірної дружини, до злої личини, а пошли йому пару до вподоби» [37, с. 189–190]. Матері Орисі й Ігната благають у Бога, щоб їхні діти мали хорошу пару, адже у традиційній патріархальній сім'ї жінки цілковито присвячують себе чоловікові та дітям. Закономірно, що найбільше бажання матері – це щастя дітей.

Для Пантелеймона Куліша мати є серцем сім'ї, джерелом безумовної любові. У творах «Орися» та «Дівоче серце» він показує ідеал материнства, підкреслюючи його важливість у житті героїнь.

Серед усіх жіночих образів у творах Куліша найсумнішим є образ Оринки Лободівни. Вона втрачає батьків, любить хлопця, який не відповідає їй взаємністю, стає вдовою. Її бідність та непомітна краса контрастують із пишною зовнішністю та багатством Марусі Ковбанівни: «Як сонце погасить місяця на небі, так Маруся погасила і красою, і пихою багатою нелюбу їй пару» [37, с. 186]. Проте Оринка виявляє спокій і терпіння, навіть не намагається стримати чоловіка, коли він йде до своєї коханки.

Вдова Катря Загірня також страждає від бідності, її старший син загинув у дорозі, а молодшого забрали до війська. Вона сподівалася, що Ігнат знайшов добру і люблячу дівчину Оленку, яка піклуватиметься про нього. Але Оленка змінює свою первісну обіцянку, що призводить до самотності та нещастя Ігната.

Тоді як гордість Марусі призводить до її трагедії, бідність Оринки та вдови Катрі Загірньої є наслідком важкої долі і суспільного становища. Важливо зазначити, що жодним чином не вказано, що Ігнат — єдиний син Катрі Загірньої, а Окружний Ілля Семенович помилково вважає, що вона багата. Насправді ж Катря Загірня живе в злиднях, і крім сина, їй немає на кого сподіватися на старість. Ці образи підкреслюють соціальну нерівність і

трагічність жіночої долі у патріархальному суспільстві, де жінки часто опиняються в безвихідних ситуаціях через обставини, що не залежать від них.

У «Дівочому серці» П. Куліш піднімає важливу тему темряви у людській душі, зокрема жорстокість зверхників, і висловлює співчуття до бідних людей. Образ пані Ганни, яка походить із заможного козацького роду, контрастує з цими темами: вона не втратила почуття соціальної справедливості та національної ідентичності. На відміну від багатьох своїх сучасників, Ганна не вивищується над громадою, а носить український одяг і шанує рідні звичаї.

Ганна – це інтелігентна жінка, яка володіє кількома іноземними мовами, і її доброта проявляється в опіці над Оленкою. Вона не сприймає її як просту няньку, а вважає рідною сестрою, дбає про її комфорт і намагається розширити її кругозір, навчити грамоти. Коли Ганна усвідомлює, що Оленка закохана в її молодшого брата Павла, вона всіляко підтримує їхнє кохання, оскільки розуміє глибину дівочого серця і важливість щастя для Оленки.

Таким чином, Ганна постає як образ доброї, культурної та благородної жінки, яка, живучи в столиці, залишається вірною своїм корінням в Україні. У цьому образі Куліш втілює свої мрії про ідеальну дружину для українського інтелігента, що підкреслює певну прив'язаність сюжету до реального життя письменника. Крім того, в образі Ганни можна вгадати риси його дружини Ганни Барвінок, що ще більше збагачує персонаж. Куліш вірив, що культурні та патріотичні представники панства можуть принести велику користь простому українському народу, сприяючи його розвитку і добробуту.

В україномовних художніх творах П. Куліша, зокрема в ідиліях «Орися» та «Дівоче серце», а також в оповіданні-баладі «Гордовита пара», створені три яскраві жіночі образи: ідеальна українська дівчина Орися, гордовита та пишна Маруся Ковбанівна, а також смілива і розумна Оленка. Письменник захоплюється не лише зовнішньою красою своїх героїнь, а й їхньою романтичною натурою, але водночас засуджує гордовитість як негативну людську рису.

Кожна з цих героїнь має свою унікальну душу та долю, які відображають різні аспекти жіночого життя. Вони можуть бути як щасливими, так і нещасливими, що демонструє складність жіночої природи. Також у творах присутні яскраві образи бідної сільської жінки Орісі, простої і нещасливої матері (вдови Катрі Загірньої) і доброї інтелігентної української пані Ганни.

Ці образи свідчать про тонкі спостереження П. Куліша над патріархальним і сучасним йому українським суспільством, а його погляди на жінок і їхні долі глибоко кореняться в особливостях його характеру і обставинах сімейного життя. Через ці героїні письменник виявляє своє розуміння жіночої сутності, закликаючи до поваги і співчуття до них, а також до переосмислення традиційних уявлень про жіночу роль у суспільстві.

Висновки до розділу 1

У традиційному суспільстві жінка відіграє важливу роль як у сімейному житті, так і в соціально-культурному. Вона виступає носієм культурних цінностей і традицій, передаючи їх від покоління до покоління. Її багатогранний образ, що поєднує риси коханої, дружини та матері, символізує національну ідентичність та духовну спадщину українського народу.

Образ жінки у фольклорі та літературі доби Тараса Шевченка відображає не лише соціальні реалії часу, а й глибокі духовні та психологічні риси жіночої природи. В українському фольклорі та літературі жінка постає в різних життєвих і соціальних ролях: дівчина, мати, кохана, вдова тощо. Завдяки такій багатогранності формується уявлення про жінку як уособлення моральних, культурних і духовних цінностей.

Фольклорні твори українського народу відтворюють три ключові ролі жінки: матері, коханої та берегині.

Важливу роль у формуванні образу жінки відіграють твори української літератури.

У творчості Г. Квітки-Основ'яненка жінка зображена не лише як берегиня родини, але і як активна учасниця суспільного життя. Письменник майстерно поєднує романтизм і реалізм у змалюванні її образу, показуючи як ідеалізовані, так і реальні риси жінки. Героїні його творів наділені глибокими почуттями, розумом та здатністю до самопожертви. Вони виступають сильними особистостями, що можуть змінювати власну долю та впливати на життя інших.

У творчості Пантелеймона Куліша образ жінки уособлює вищу духовну сутність людського буття. Письменник створив яскраві портрети героїнь різних соціальних прошарків: сільської дівчини Орисі, вдови Катрі Загірньої та освіченої інтелігентної пані Ганни. Усі ці жінки мають свої унікальні долі, які відображають суперечливість і багатогранність жіночої природи. Автор підкреслює як її внутрішню силу, так і здатність до самопожертви, що дозволяє кожній героїні зберігати духовні цінності навіть у складних життєвих обставинах.

Отже, образ жінки у фольклорі та літературі є багатограним і глибоким. Він уособлює духовну, моральну та культурну спадщину українського народу. Жінка виступає символом любові, сили та самопожертви, зберігає національні традиції та передає їх майбутнім поколінням. Образ жінки в творчості українських письменників підкреслює значущість жіночої постаті в суспільному та культурному житті, розкриваючи її глибинну сутність і моральну силу.

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ЖІНКИ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

2.1. Трагедія селянської дівчини у поемі «Катерина»

Творчість Тараса Шевченка є духовною основою формування української нації, оскільки його поезія та проза стали потужним джерелом національної свідомості та ідентичності. Для багатьох поколінь українців Шевченко став символом боротьби за свободу, гідність та права народу.

Особливу роль у творчості Шевченка відіграють жіночі образи. Поет майстерно змальовує українських жінок-страдниць – дівчат, молодниць, матерів – з їхньою красою, тендітністю та глибиною почуттів. Він описує жінок з великою любов'ю, наголошуючи на їхній силі, витривалості та готовності на самопожертву заради дітей. Ці образи наповнені щирістю та теплом, що відображає зв'язок між матерями та їхніми дітьми.

Материнство в творчості Шевченка це не просто роль жінки в родині, а важлива складова української нації. Жінки-матері, які передають своїм дітям рідну мову, пісні, традиції та віру, стають носіями національної ідентичності. Як зазначає дослідник Б. Цимбалистий, спогади про дитинство українців часто пов'язані з глибокою любов'ю до матері, що підтверджує сакральність жіночого образу в українській культурі.

Шевченко вшановує матір, підкреслюючи її священну роль у житті людини і народу. Цей культ Жінки-Матері, що походить з язичницьких традицій, трансформувався у сучасному українському суспільстві, де жінка стала берегинею не лише сімейного, але й національного вогнища. У його віршах та поемах можемо відчутти цю глибоку повагу до жінки як носія життя, культури та духовності. Шевченко втілює цю ідею в рядках, де молиться перед образом матері, вшановуючи її святість та значення у світі:

І перед нею [матір'ю молодою з своїм дитяточком малим] помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї Матері святої,
Що в мир наш Бога принесла... [95, с. 499]

Таким чином, жіночі образи в творчості Тараса Шевченка є не лише емоційними та естетичними, але й глибоко соціальними, відображаючи важливість жінки в житті українського народу.

У творчості Тараса Шевченка образ жінки-страдниці відіграє центральну роль, і його твори можуть бути умовно розділені на кілька тематичних схем, що відображають різні аспекти жіночої долі та статусу в українському суспільстві.

1. Тема зведення селянської дівчини – у творах, таких як «Причинна», «Катерина», «Наймичка» та «Утоплена», Шевченко зображує трагедію дівчат, які потерпають від соціальної несправедливості. Ці історії підкреслюють жорстокість патріархальних норм, які часто призводять до жорстокої долі жінок, що не мають соціальної підтримки.

2. Нещастя дівчини-сирот – у «Думці», «Марині», «Якби мені черевики» та «Утопленій» Шевченко показує страждання жінок, які залишаються наодинці з життєвими випробуваннями. Ці героїні часто є жертвами обставин, які від них не залежали.

3. Гармонійна краса жінки-матері – у творах, таких як «Слепая», «Сова», «Відьма» та «Княгиня», поет підкреслює ідеал жінки-матері, яка не лише дарує життя, але й підтримує та виховує своїх дітей, втілюючи любов і тепло. Це образи, які символізують силу материнства.

4. Образ Божої Матері – у «Марії» та «Неофітах» постає символ вищої справедливості та надії на краще. Цей образ підкреслює зв'язок між священним і земним, показуючи жінку як носія святості та моральної сили.

Дослідники одностайно відзначають, що слово «мати» в поезії Шевченка вживається з особливою частотою, вказуючи на глибоке вшанування жіночого образу. За словами Є. Колесникової, поняття матері в Шевченка має триєдиний вимір: це рідна ненька, рідна земля (Україна) та Божа Мати. Такий символізм підкреслює, що жінка в усіх її проявах є основою буття та моральної свідомості українського народу.

Шевченкові твори демонструють обожнювання жінки-матері, адже саме в образі жінки втілюється сакральність національного буття, її духовність і краса. Образ жінки в його поезії символізує саму Україну — прекрасну, але й сумну, яка наділила його талантом, але не подарувала щастя.

Історія «Катерини» ілюструє трагедію кохання дівчини з народу, одуреної легковажним москалем, що закінчується стражданнями, порушує тему жіночої неповноцінності, яка не є природною, а є результатом історичних обставин: «Не жіноча неповноцінність причина історичної нікчемності жінки: сама ця історична нікчемність прирєкла її на неповноцінність» [61].

Таким чином, у творчості Шевченка жінка-страдниця є не лише об'єктом зображення, а й активним суб'єктом, чия доля тісно пов'язана з долею нації, відображаючи глибину і багатство українського душевного світу.

Доля жінки-кріпачки є відображенням життя матері Т. Шевченка, яку передчасно забрала в могилу «нужда та праця», а також його сестер: Катрі, Ярини та Марії, тих «голубок молодих», які в наймах рано посивіли. І, зрештою, це також його перша трепетна юнацька любов – Оксана Коваленко. Таким чином, жіноча доля для нього була не лише соціальною, а й особистою трагедією.

Доля жінки в умовах кріпосного права дійсно була дуже трагічною. Хто лише не знущався над нею?! На панщині вони працювали нарівні з чоловіками, вдома виконували всі хатні обов'язки, народжували, годували та виховували дітей. І скільки жінок стали жертвами поміщицької розпусти, скільки наклали на себе руки!

Поема «Катерина» є одним із найкращих творів, присвячених жіночій долі. У ній відтворено життя збездеченої дівчини. У перших рядках поет звертається до її ровесниць: «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями...» Це своєрідний заклик-попередження.

У поемі Т. Г. Шевченко розповідає про трагічну долю дівчини-покритки, яка стане матір'ю. Молоденька українська дівчина Катерина закохується в офіцера, якого в творі називає Іваном. Вона – гарна, щира та довірлива, не

сумнівається, що й він любить її, тому не слухає порад батьків. Тим часом її коханий їде на війну в Туреччину, а вона чекає його повернення, але марно – він не повертається.

Після народження позашлюбної дитини Катерина зазнає жорстокого покарання: радісна подія стає для неї лише джерелом горя. Вона усвідомлює, як сильно завинила перед батьками, і просить у них вибачення, але ті виганяють доньку з дитиною з дому. Хоч батьки й любили її, їхнє рішення було важким, але в українській селянській родині того часу діяли суворі звичаї та мораль. Катерина порушила ці закони, живучи в умовах кріпосного суспільства.

Катерина змалку звикла до праці, а тепер їй доводиться просити милостиню, щоб вижити. Природний сором і гордість відійшли на другий план перед материнською любов'ю. Нещасна Катря залишає рідне село, розмірковуючи про самогубство, але її зупиняє доля сина: вона розуміє, як йому важко, тому вирушає на пошуки свого милого. Дівчина зустрічає солдатів і запитує про нього, але ті лише сміються з неї. У цих безуспішних пошуках їх застає зима: «По лісу завило; як те море, біле поле снігом покотилось» [94].

Одного разу Катерина все ж зустріла «свого» Івана. Боса, вона вибігла йому назустріч, сподіваючись викликати в ньому хоча б почуття жалю – не до себе, а до сина. Проте він залишився байдужим як до Катерини, так і до дитини, навіть не захотів знати їх. Дівчина сподівалася, що він візьме сина з собою, тому винесла дитя, щоб показати батькові, але Іван просто втік. В охопленій відчаєм ситуації молода мати поклала хлопчика на дорогу, а сама побігла до ставка і втопилася. У цьому випадку мати виявила безвідповідальність, залишивши дитину напризволяще та прирікши на поневір'яння. Їй не вистачило сили волі, щоб жити заради сина.

І от ми вже бачимо сина Катерини поруч зі старим кобзарем, який прямує до Києва. Старий співає псалми, а перехожі дають їм хто бублик, хто гроші. Всі милуються гарним хлопчиком, який їде голим і босим.

Раптом мимо них проїжджає Іван зі своєю дружиною, яка покликала хлопчика до себе й дала йому гроші. Батько впізнав сина, але незабаром «одвернувся».

Таким чином, офіцер, що скоїв злочин, залишився без покарання. У справедливому суспільстві за доведення до самогубства його б мали засудити.

Поему «Катерина» було написано в 1838 році в Петербурзі, незабаром після викупу Т. Шевченка з кріпацтва. Статистичні дані свідчать, що в 1837 році лише в Київській губернії сталося 37 самогубств зганьблених дівчат.

Тема поеми – трагічна доля жінки-покритки та дитини-безбатченка в умовах кріпосного суспільства – надзвичайно актуальна для тогочасної доби.

Ідея твору – гнівний осуд панської розбещеності, співчуття до жінки-матері та захист знедолених.

Актуальними залишаються проблеми порушені Т. Шевченком у поемі: любов і страждання; батьки й діти; моральні закони суспільства, їх порушення; честь і безвідповідальність; крах ілюзій.

У поемі «Катерина» Тарас Шевченко вперше звертається до теми жінки-покритки та матері, що стала центральною у його подальшій творчості. Цей твір відкриває важливі аспекти жіночої долі в кріпосному суспільстві, показуючи глибокі соціальні проблеми та людські трагедії. Шевченко, через образи жінок, виявляє свої глибокі почуття співчуття і гніву, закликаючи до соціальної справедливості. Тож «Катерина» лише започатковує важливу тему, яка знайшла продовження у творчості поета.

2.2. Доля матері в поемі Т. Шевченка «Наймичка»

Як зазначив Олесь Гончар, немає жодного іншого автора, який би настільки палко і пристрасно шанував материнство, як Тарас Шевченко:

У нашій раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим... [95].

Трепетне ставлення Тараса Шевченка до жінки-матері обумовлене його любов'ю до власної матері та глибоким дитячим співчуттям до її втомлених рук. Він втратив матір у дитинстві. Раннє сирітство, поневір'яння в чужих сім'ях навчило його цінувати материнське тепло та родинний затишок.

Проблема материнства яскраво виражена в його поезіях про дівчат-покриток. Суворий народний закон нещадно карав дівчат за втрату честі. Молоді жінки з обрізаними косами і вічним соромом, з безталанними дітьми вже з народження. Легенди, перекази, пісні та поетичні твори Шевченка передають нам правду про їхнє важке материнство.

У поемі «Наймичка» поет показує, як складається доля бідної дівчини, позбавленої щасливого материнства. Він не засуджує її; його серце сповнене глибокого жалю до цієї скривдженої жінки. Шевченко підкреслює, що її дитина є наслідком великого почуття, і не її провина, що своє щире, безумовне кохання вона віддала негідній людині.

Ганна, героїня «Наймички», не мала ілюзій щодо того, що її дитина матиме люблячого батька. З молитвами та слізьми вона попрощалася зі своїм немовлям, сподіваючись, що колись знову зустрінеться з ним у чужому домі. Піклуючись про його майбутнє, молода жінка вирішила підкинути немовля заможним бездітним людям. Однак вона не робила цього, щоб забути свій гріх чи викреслити незаконнонароджену дитину зі свого життя. Її метою було стати наймичкою в цьому домі, щоб день у день і рік у рік дбати про свого сина Марка:

Не зна Марко, чого вона , і

Так його цілує,

Сама не з'їсть і недоп'є,

Його нагодує [95].

Турбота Ганни про майбутнє сина була настільки глибокою, що вона відмовилася від пропозиції стати матір'ю на весіллі. На її думку, матір, яка є

наймичкою, не могла бути присутня на святі Марка, адже з нього «сміятися будуть». Вона вирушила в Київ на прощу, щоб молитися за щастя молодої сім'ї.

Марко виріс гарним козаком – красивим і добрим. Він не знав до самої її смерті, що ця чудова і лагідна жінка, яка все своє життя провела поряд з ним у ролі наймички і щиро любила його, насправді була його рідною матір'ю:

Прости мене! Я каралась

Весь вік в чужій хаті...

Прости мене, мій синочку!

Я... я твоя мати [95].

Материнська любов, яку прославляє Шевченко, бореться зі злиднями, труднощами та безжальними життєвими обставинами. З такими викликами стикається героїня поеми «Наймичка».

Тема материнства в творах Шевченка втілюється в образах скривджених і нещасливих жінок. Ідеал, до якого прагнув поет, виявляється недоступним для багатьох людей. Жорстока реальність була безжальною і до Шевченкової України-неньки. Прекрасне материнство можливе лише в країні, де кожна людина є господарем своєї долі. Поет писав про вільних людей у вільній країні: «І буде син, і буде мати, і будуть люде на землі...»

Можливо, саме тому образ матері у поезії Шевченка змальований так глибоко і трепетно: одним із найзаповітніших його бажань була мрія про власну родину, люблячу дружину, дітей і домашній затишок. «А я так мало, небагато просив у Бога...», – писав Кобзар.

Образ матері-страдниці є центральним у творчості Т. Г. Шевченка, але з часом він набуває нових рис. Протягом кількох років, що пройшли між написанням «Катерини» і «Наймички», Тарас Шевченко зміцнів як поет. Він по-іншому почав сприймати долю жінки-покритки, акцентуючи увагу на її материнських почуттях та самопожертві заради дитини.

Поема «Наймичка» була написана в листопаді 1845 року в Переяславі. Тема твору – зображення важкої долі жінки-кріпачки, яка змушена все життя страждати і приховувати своє материнство.

Ідея поеми – засудження суспільних умов, у яких жінка була соціально незахищеною.

Актуальною є проблематика поеми: жінка та суспільство; жінка і ті обставини, в яких вона опинилася; жінка і її совість; взаємини між поколіннями.

В експозиція автор знайомство читачів з літніми хуторянами, дідом і бабою, які страждають від самотньої старості.

Зав'язка поеми: Трохим і Настя знаходять біля свого перелазу підкинуту дитину й вирішують її всиновити.

Розвиток дії: Ганна, працюючи наймичкою, все життя проводить у чужому домі. Незважаючи на труднощі, вона залишається поруч із сином.

Кульмінація завершується поема: перед смертю Ганна зізнається синові Маркові у своїй таємниці і помирає.

Катерина і Ганна – героїні з подібними долями, але з різним характером. Катерина не витримала тягря самотності та сорому, тоді як Ганна проявила велику моральну й психологічну стійкість. Обидві жінки, через обставини, втратили можливість мати сімейне щастя. У поемі «Наймичка» зображена історія жінки, яка, народивши позашлюбного сина, вирішує підкинути його бездітним літнім людям, щоб дати йому шанс на краще життя. Вона наймається в цей дім служницею, щоб мати можливість бути поруч зі своєю дитиною, хоч і в ролі сторонньої людини. Вчинок Ганни – вияв материнської жертвності, яка підкреслює ідеал материнської любові та відданості, що не боїться жодних випробувань.

2.3. Жіночі образи в поемах «Неофіти», «Марія»

Одним із джерел натхнення для Т. Шевченка було Святе Письмо, з якого поет черпав сюжети, мотиви та образи, створюючи твори громадянського

звучання. Біблійні теми присутні в таких його творах, як «Марія», «Неофіти», «Осії. Глава 14 (Подражаніє)», «Во Іудеї во дни они», «Подражаніє Іезеккіїлю», «Давидові псалми», «Саул» та інші. Особливо активно Шевченко звертався до біблійних образів і сюжетів у пізні роки своєї творчості. Звернення до євангельських тем пов'язане з роздумами поета над буттям людини та суспільства.

У творах, натхнених Святим Письмом, Т. Шевченко намагається досягнути природу добра і зла, шукає основи життя, прагне знайти шляхи вдосконалення людства і соціуму, зокрема українського суспільства.

Християнський космос у його поезії постає як світ український. Цей художній прийом репрезентації загального через національне відчувається в поемах «Неофіти» та «Марія».

М. Бондар зазначав, що «тяжіння до алегорії як до художнього засобу та прийому, як творчого методу побудови художнього світу є однією з основних ознак лірики Т. Шевченка». На думку дослідника, звернення Т. Шевченка до алегорії зумовлене його прагненням реалізувати творчі завдання, де інакомовлення є природним, а також загальним стилем його поезії, що відрізняється детальним представленням подій, повнотою вираження ідей і водночас «легкістю» художніх прийомів.

М. Бондар вважає, що заслуга Т. Шевченка полягає в активному використанні алегорії, витісненої на той час метафорою та символом, і таким чином поет фактично «реанімує» алегорію, розкриваючи її потенціал для вираження культурної свідомості.

У поемі «Неофіти» алегоризм набуває масштабного значення, де інакомовлення виступає ключовим формотворчим елементом. М. Бондар називає поему «макроалегорією» або «алегорією найзагальнішого рівня», що надає їй не стільки історичного, скільки морально-філософського змісту. Дослідник наголошує, що поет не ставив за мету надавати алегоричний зміст кожному епізоду твору, а втілював загальну змістову схему, залишаючи окремі деталі без алегоричної інтерпретації [54].

Сюжет твору безпосередньо не взятий із Біблії, але він перегукується з історіями переслідувань і гонінь християн, відображених у Святому Письмі. Історія подвижництва та страждань Алкіда та його матері виступає художньою алюзією на долю переслідуваних інакодумців у Російській імперії. Зазначення місця і часу дії твору

*Не в нашім краю, богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідолській землі
Се беззаконіє творилось [95].*

разом із подальшими описами подій використовує прийом *modus tollens*, де Т. Шевченко описує реальність сучасної йому Російської імперії, оформлюючи це через художнє протиставлення. Такий спосіб викладення змісту хвилював П. Куліша, який попереджав поета про небезпеку друку «ризикованого» твору, адже сцени римської деспотії надто очевидно натякали на російське суспільне становище часів Миколи I.

Подвійний сенс поеми безпосередньо підкреслений у тексті: авторські натяки на ув'язненого сина та пошуки матері – це емоційні вкраплення в алегоричну структуру, які чітко натякають на приховану суть оповіді:

*І син Алкід, твоя дитина,
Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі в кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропада [94].*

Центральний образ поеми – мати Алкіда, чия жертовність виявляється найбільшою. Вона постає символом високої духовності й самовідданого материнства. Її втрата єдиного сина стає початком священної місії – проповіді «слова правди». Поки існують такі провісники істини, народ зберігатиме надію на своє відродження і пробудження. Страждання матері Алкіда автор прирівнює до болю Божої Матері.

У подальшому образ Богоматері розкриється в усій своїй самотності і сакральній повноті як втілення людяності, відданості та жертвовної боротьби заради високих ідеалів у поемі «Марія». І. Франко високо оцінив цю поему, назвавши її однією з найкращих і найглибше продуманих творів Т. Шевченка. Він зазначав, що поетичний задум є надзвичайно сміливим – створити образ матері Спасителя, спираючись на небагату церковну традицію і власну творчу інтуїцію. Джерелом сюжету поеми виступає стисла євангельська оповідь про життя Марії, Йосифа та Ісуса, а також деякі апокрифи.

Поет, наділяючи своїх героїв долею біблійних пророків, надає їхній місії алегоричного значення через біблійні образи. Зокрема, трансформуючи євангельський сюжет непорочного зачаття Ісуса Христа на історію про народження Марією сина від «дивного гостя», Шевченко підкреслює жіночу сутність Марії як алегоричний прийом, акцентуючи на тому, що сакральний статус людина здобуває через свої добрі справи. Він не «надається», а досягається саможертвовною боротьбою за вдосконалення світу й утвердження загальнолюдських цінностей, що прирівнює людину до божественного. Гість, який передбачав прихід Месії та був розп'ятий за поширення свого вчення, вклав в уста «провозвістителя» такі слова:

*Равві великого глаголи
На ниві сіються новій
І виростуть, і пожнемо,
І в житницю соберемо
Зерно святее [95].*

Образи ниви, житниці та зерна є символічними у середньовічному сакральному дискурсі. У Біблії вони відображають духовні аспекти, значення яких змінюється в різних контекстах. У Шевченка вони слідує євангельській традиції, де процес сівби уособлює поширення Божого слова, та символізують дух національного відродження, який пробуджує прагнення до волі, добра та

справедливості, необхідних для нового національного життя, що вже має міцний фундамент. Таким чином, це стає моральною місією всього народу.

Одним із символічних образів сячів є Марія. З дитинства вона готує свого сина до великої майбутньої місії, завжди перебуває поруч із ним і підтримує у найтяжчі часи. Найважливіше те, що вона стає спадкоємицею синові місії та його непростій долі. Хоча Т. Шевченко й трансформував сюжет про непорочне зачаття Марії в історію про народження сина від пророка, він послідовно підкреслює моральну досконалість жінки.

У створенні образу Марії поет звертається до алегоричного зображення духовної краси через красу зовнішню. Чистота й невинність дівчини підкреслюються завдяки «квітковим» мотивам: «рожевим квітом розцвіла», «Марія з гаю виходжає завітчана», «Цвіт зельний, наша красота!» – ці характеристики не лише описують зовнішність Марії, а й передають багатство її внутрішнього світу.

Поет використовує квіткові образи лілії та маку, які в уявленні читача стають інакомовною формою відображення духовного стану Богородиці:

Заквітчай голову дівочу

Лілями та тим рясним

Червоним маком [95].

Лілія символізує непорочність і безгрішність, будучи в християнстві емблемою святих дів, тоді як вінок з червоних маків символізує дівочу красу та чистоту. У цьому контексті алегоричний зміст виникає внаслідок взаємодії між автором і читачем, в якій предметам надається глибше значення.

Використання квіткових образів у творі створює багатшарове сприйняття духовного стану Богородиці, підкреслюючи її невинність і красу, а також демонструє глибину авторського мислення через алегоричні символи, що відкривають нові аспекти її образу.

2.4. Еволюція жіночих образів у творчості Тараса Шевченка

Найбільш зворушливою темою в літературній творчості Тараса Григоровича Шевченка була трагічна доля жінки (сестри, матері, дівчини, коханої) у його час. Образ жінки-сучасниці став прообразом для літературних героїнь. У своїх творах поет зображує їх такими, якими вони постали перед його очима, розумом, серцем і душею.

Максим Рильський зазначав: «Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу» [61]. Незважаючи на те, що Шевченко не був щасливий у особистому житті, він бачив у жінці, зокрема в матері, найвищу та найчистішу красу світу.

Для Шевченка жіноча доля – це не просто тема його творчості. Він рано втратив матір, і це стало для нього незагойним болем. Мати Тараса, Катерина Якимівна, була тією, хто віддавав усе своє життя дітям, не знаючи нічого, окрім тяжкої праці: на панщині, в господарстві, поряд із шістьма дітьми. Вона померла, коли Тарасові було лише дев'ять з половиною років.

Пережита втрата матері та пам'ять про неї, безсумнівно, зумовили велику роль образу Матері в його творчості як утілення найглибшої людської доброти, самопожертви і святості.

Доля жінки в кріпосному суспільстві була нестерпною, і Шевченко став одним із перших, хто об'єднав усі страждання закріпачених жінок і вголос заговорив про них, виступаючи на захист їхніх прав.

Богдан Лепкий так описав еволюцію образу жінки-матері: ««Наймичка» – це немов старша сестра «Катерини», яка спокутує свій гріх не під льодом, а в тихій, святій самопожертві. Це апофеоз материнської любові, один із найпрекрасніших малюнків української жінки, твір, написаний в євангельському настрої, без злості, ненависті та будь-якого людського гріха».

Опинившись у подібних обставинах, жінки по-різному вирішують свої проблеми: Катерина гине, оскільки не може витримати сором. Вона тільки терпить і плаче у важкому горі, тоді як Ганна з поеми «Наймичка» здатна забути про особисту образу та жити заради дитини. Вона перебуває поруч із сином і лише перед смертю відкриває йому правду.

Катерина ж, зломлена обставинами, відмовляється від свого життя і сина. Ганна ж спромоглася подолати пекельний біль, приймає нові умови життя з гідністю і продовжує робити добро, рятуючи, виховуючи та плекаючи сина, несучи відповідальність за його життя.

Хоч Катерина також любить свою дитину, ця любов швидше є інстинктивною, ніж свідомою материнською. Водночас материнська любов Ганни є настільки сильною, що вона все своє життя жертвує заради щастя свого Марка: щодня, щомиті протягом багатьох років терпить найбільшу муку для матері – бути матір'ю для Марка, не отримуючи від нього синівської ласки.

Поет завжди досліджує обставини, які призводять жінок до трагічних фіналів. У кріпосному суспільстві норми народної моралі були надзвичайно жорстокими. Матерів, що народжували позашлюбних дітей, навіть батьки цуралися. Проте Шевченко не лише не відвертався від зганьблених жінок, а й ставав на їхній захист. Він розумів їх, як ніхто інший, тому його поеми закликали до помсти проти тих, хто ображав жіночу честь, гідність та щастя.

Великий Кобзар бачив у жінці передусім духовну красу, обожнював материнство, прославляв вірність і щирість, але не прощав аморальності та жорстокості. Іван Франко, як ніхто інший, підкреслював ці риси Т. Шевченка: «Не знаю в світовій літературі поета, котрий би так витривало, так гаряче і свідомо говорив про жінок, захищаючи їх право на повноцінне, людське життя, який би таким могутнім словом засуджував усе те, що обмежує, деморалізує і тисне на жінку. Не знаю в світовій літературі поета, який би представив такий високий і щирий ідеал жінки-матері, як це зробив Шевченко».

У своїх творах Т. Шевченко втілює образ України в постаті жінки. Поет усвідомлював, що лише те суспільство, яке духовно зростає, може бути врятоване Богом. Процес зростання та еволюції жінки відображається в поемах «Катерина» (1838), «Наймичка» (1845) і «Марія» (1859). Терміни «зростання» і «еволюція» означають, передусім, вдосконалення. Ці поеми написані на різних етапах творчості Шевченка, тому жіночі долі в них представлені по-різному: романтично – у «Катерині», реалістично-побутово – в «Наймичці» та символічно – в «Марії».

Поему «Катерина» Т. Шевченко створив у двадцять чотири роки, тож його життєвий досвід ще не був значним. Проте в творі вже відчувається рука досвідченого майстра та глибокої людини. Образ жінки-кріпачки був йому близьким і трагічним, адже доля його матері і рідних сестер була сповнена страждань. Поема розповідає про трагічну долю покритки та її дитини-безбатченка в умовах кріпосного суспільства, де моральні норми були надзвичайно жорстокими. Відомо, як тоді ставилися до матерів, які народжували позашлюбних дітей: їх цуралися навіть батьки. Проте Шевченко не лише не відвертався від зганьблених жінок, а й став на їхній захист.

Катерина продовжує любити свого кривдника, і до останньої миті плекає надію, що в ньому перемаже людяність: «Любий мій Іване! Серце моє кохане! Де ти так барився?» Але у відповідь вона отримує не лише байдужість, а й приниження: «Дура, отвяжися! Возьмите прочь безумную!» У відчаї Катерина скоює страшний гріх – накладає на себе руки, порушуючи волю Всевишнього, і при цьому прирікає на неминучу смерть свого сина. В авторських коментарях не звучать звинувачення на адресу нещасної жінки, навпаки, Шевченко висловлює до неї співчуття.

Протилежно їй, покритка Ганна – головна героїня поеми «Наймичка» – набагато ближча до Бога. Вона знаходить у собі сили все своє життя долати страшні муки, не піддається спокусі самогубства і підкоряється Божій волі. Ганна залишає свого позашлюбного сина бездітним заможним селянам і через

рік проситься до них у найми, аби бути поруч із сином, який стає сенсом її існування.

Трагедія Ганни полягає в тому, що вона змушена приховувати свої почуття від рідного сина, що позбавляє її справжнього материнського щастя. Ця складна психологічна ситуація дозволяє поетові глибше розкрити образ нещасної жінки, показати глибину трагізму її життя та духовну велич її натури.

Вершиною страждань Ганни є останній розділ поеми: наймичка жахливо боїться померти, не дочекавшись сина з далекої подорожі. Проте, терпілива Ганна отримує винагороду – вона дочекалася Марка і розкриває йому таємницю свого життя: «Прости мене! Я каралась Весь вік в чужій хаті... Прости мене, мій синочку! Я... я твоя мати».

Ще ближче до Бога стоїть головна героїня поеми Т. Шевченка «Марія». Цей твір, використовуючи біблійні мотиви, розглядає такі питання людського існування, як духовність людини та сенс її життя, що полягає в любові до людей і служінні всім, хто страждає.

Тарас Шевченко уникає суто містичних сюжетів, замінюючи їх реалістичними подіями. Для поета головною вихователькою та вчителькою добра й любові до людей є мати – це її життєве покликання. Саме так змальована Марія – ідеальна, але стражденна матір. Як покритка, вона отримує підтримку від Йосифа, який, виявляючи батьківську любов, рятує її від покарання камінням, одружившись з нею.

Після розп'яття Ісуса Марія, страждаючи, знаходить в собі сили підтримати апостолів; хоч вона й слабка та змучена, не втрачає віри. Підхопивши добро, вона не дозволяє йому зупинитися і сприяє порятунку людства, яке вбило її дитину. Таким чином, покритка стає Покровою — захисницею стражденного світу.

Образи синів у поемах символізують майбутнє: Катерина відмовилася від добра, яке Всевишній довірив їй, Ганна рятує та виховує свого сина, а Марія не лише береже свою дитину, виховує її, а й продовжує справу сина після його

загибелі. Таким чином, вона продовжує творити духовне добро для нас та майбутніх поколінь.

Світ Катерини зруйнувався, коли вона зрозуміла, що її обманули. Вона залишилася дівчиною-покриткою, адже для неї найважливішим було її зганьблене життя. Ганна ж, навпаки, ставила вище за все життя свого сина. Неважко здогадатися, чому вона опинилася в полі з немовлям на руках. На перший план виступають її материнські почуття.

Не лай мене: молитимусь,

Із самого неба

Долю виплачу сльозами

І пошлю до тебе [95].

Бездітні хуторяни Настя й Трохим важкою працею здобули статок, але дітей у них не було. Тому великим щастям для них став їх прийомний син Марко. Згодом у їхньому домі з'явилася жінка, яка попросилася на роботу. Наймичка важко працювала, день і ніч не відходила від Марка, віддаючи всі сили на спокутування свого гріха, а вночі дозволяла собі плакати. Протягом усього життя Ганна молилася за свою дитину. Щоразу, йдучи на прощу, вона ставала в Києві на найми, щоб зароблені гроші витратити на молебень за здоров'я сина, завжди приносячи йому подарунки.

Катерина й Ганна – красиві, добрі та лагідні жінки. Їхня наївність і щирість призводять до гріха. Українські дівчата, піддавшись першому пориву та коханню, залишилися обманутими та стали матерями синів. Вони щирі, ніжні, довірливі й наївні.

Тарас Шевченко у своєму «Кобзарі» відтворює всі етапи жіночої долі: від дитячої приязні («Ми вкупочці колись росли», «Мар'яна-черниця»), дівочого кохання («Катерина», «Причинна», «Гайдамаки», «Тополя», «Мар'яна-черниця»), щасливого подружнього життя («Росли укупочці, зросли», «Сліпий»), материнського щастя («Слепая», «Сова», «Сліпий», «Княжна», «У нашій раї на землі») до зрадливого кохання («Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини») та нещасливої старості («Сліпа», «Княжна», «Відьма»,

«Титарівна»). Його поеми «Причинна», «Катерина», «Наймичка», «Марія» зображують яскраві й глибокі образи українських жінок – закоханих і щасливих, зневажених і гордих, жінок-покриток і матерів, готових віддати своє життя заради дітей. Любов Ганни до сина та її життя поруч із ним у ролі наймички – це справжній материнський подвиг.

На захист потоптаних жіночих прав став гнівний Шевченко. Він об'єднав всі страждання закріпачених жінок різних епох і гучно висловив їх перед світом. Його жіночі образи відображають незагойну, найболючішу рану кріпацтва. Назви його творів про жінок – «Наймичка», «Відьма», «Сова», «Слепая», «Мар'яна-черниця» – не випадкові, адже саме такою була доля жінок у тодішньому суспільстві.

Поема «Відьма» можна розглядати як звинувачувальний акт проти гнобительського ладу. У ній читаємо:

*В свитині латаній дрожала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров; аж струпом стала.
І довгі коси в реп'яхах
О поли билась в ковтунах [94].*

Багато «благородних» поетів того часу вважали б такі образи неестетичними та відвернулися б, побачивши таку жінку в житті. Т. Шевченко не тільки не відвернувся, а й увів її в високий храм поезії, назвавши її своєю, рідною:

*Моя се мати і сестра.
Моя се відьма, щоб ви знали [94].*

Ще один із болючих моментів у Шевченкових віршах – це співчуття поета до вдови, від якої забирають єдиного сина в солдати:

*... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому*

Битими шляхами.

Пішла й вдова з матерями

З дрібними сльозами» («Сова») [94].

Героїні Т. Шевченка не лише терплять страждання (як Катерина, Причинна, Мар'яна), а й мстяться тим, хто принижує їхню честь, гідність і щастя: Оксана, божеволіючи, підпалює палац свого кривдника; Марина вбиває ножом пана, який знищив її молодість; відьма палає гнівом і ненавистю до розпусника-пана.

Образи дівчат і жінок у творчості Т. Шевченка не лише багатостраждальні, а й, як правило, високоморальні. Найбільша заслуга поета полягає в тому, що він підняв жінку-кріпачку, жінку-матір на найвищий п'єдестал чистоти, глибини та вірності почуттів, моральної краси і материнської величі:

У нашім раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим [95].

У поемі «Марія» Т. Шевченко через «подвиг» Богоматері освячує материнство загалом, а особливо «незаконне», оскільки воно є найстраждальнішим. У поета покритка стає Покровою – заступницею і надією стражденного світу, тому логічно, що ідеалом жінки-матері в «Кобзарі» виступає саме Марія.

Великий Кобзар вбачав у жінці духовну красу, обожнював материнство, прославляв вірність і щирість. Він переживав неволю всіх жінок як особисту трагедію, вважаючи її найбільшим злом. Ніколи раніше заклик до свого народу скинути чужоземне ярмо та здобути волю не звучав так потужно та переконливо: *І на оновленій землі*

Врага не буде, супостата,

А буде син, і буде мати,

І будуть люде на землі («І Архімед, і Галілей...») [94].

Шевченкова любов до України – це справжня, непідробна любов сина до матері, що втілює в собі турботу і відповідальність, неможливість зректися, самовідданість і жертвність:

*Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!» («Сон» («Гори мої високії...»)) [94].*

Саме завдяки поетичній мелодійності Шевченкових віршів йому вдалося глибоко й ніжно змалювати всю складність материнської долі, усю біль материнської душі, особливо якщо ця мати любить, охороняє і прагне кращого для своїх дітей, але не має змоги цього зробити.

У шляху, який проходять героїні творів Т.Г. Шевченка, можна побачити перспективу розвитку людства, що має пройти через моральне очищення та духовне зміцнення.

Підсумовуючи, можна зазначити, що Тарас Шевченко надає визначальну роль жінці у формуванні українського національного життя. У «Катерині» поет акцентує увагу на тому, що дівчина є українкою, протиставляючи її «москалиці» завдяки її високим моральним якостям.

Для Шевченка жінка-страдниця в усіх вищезгаданих творах виступає як хранителька родинного вогнища, продовжувачка роду та берегиня найкращих сімейних традицій. Він звертається до свідомості кожного українця, висловлюючи свої думки про величне призначення жінки в усі часи: створювати затишок у домі, навчати дітей рідній мові та співу українських пісень, дбати про їхню культурну поведінку, гуманне ставлення до інших і залучати всіх членів родини до відзначення національних свят, які формують добро, милосердя та благодать у їхніх душах.

Висновки до розділу 2

Образ жінки-страдниці займає особливе місце у творчості Тараса Шевченка, зокрема у його поемах і віршах, таких як «Катерина», «Наймичка», «Марія» та «Причинна». Через жіночі образи поет розкриває глибокі соціальні та моральні проблеми свого часу.

Шевченкові героїні – це втілення страждання, витривалості та сили духу. Катерина, Ганна та Марія символізують жінок, які зіштовхуються із жорстокою реальністю соціальної несправедливості та гендерної нерівності. Незважаючи на труднощі, вони демонструють неймовірну стійкість та внутрішню силу, виявляючи здатність до терпіння та самопожертви.

У творчості Т. Шевченка образ матері уособлює моральний і духовний ідеал. Материнство у його поезії піднесено до рівня святості. У поемі «Марія» автор зображує матір як уособлення любові, доброчесності та духовного начала. Для Шевченка мати – це не лише фізичний носій життя, а й моральний взірець для всього суспільства. Її самопожертва і відданість стають символом відродження та очищення.

Тарас Шевченко використовує жіночі образи для висвітлення соціальних проблем того часу. Вони ілюструють вплив кріпацтва, соціальної нерівності та гендерних упереджень на жіночу долю. Зокрема, образи покритки уособлюють жінок, які стали жертвами суспільних обставин. Через ці образи поет наголошує на відсутності у жінок прав і гідності в умовах патріархального суспільства та жорстоких соціальних норм.

Отже, жіночі образи у творчості Тараса Шевченка мають багатогранний характер. Вони відображають страждання, силу та духовну велич української жінки. Через долі своїх героїнь поет показує глибокі суспільні суперечності та підкреслює роль жінки як символу моральності, доброчесності та національної гідності. Жінка-страдниця у Шевченкових творах – це не лише жертва соціальної несправедливості, а й джерело духовної сили та надії на краще майбутнє.

РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В СЕРЕДНІЙ ТА СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Стан досліджуваної проблеми в методиці

Українська література як шкільний предмет відіграє важливу роль у системі освіти. Її специфіка обумовлена тим, що художня література як вид мистецтва передає багатогранність і складність людського життя через образи. Під час аналітико-синтетичної роботи з художніми творами учні можуть глибше зрозуміти їхній ідейно-художній зміст, оцінити історичне й загальнолюдське значення творів, засвоїти основні літературознавчі поняття, що допомагає їм цілісно сприймати твори. Це сприяє формуванню високих морально-етичних цінностей, розвитку естетичного смаку й пізнавальних інтересів [7].

Поєднання мистецтва слова з літературознавством вимагає засвоєння теоретичних літературних понять, що допомагає учням глибше аналізувати й інтерпретувати твори. Вивчення української літератури в 7–9 класах націлене на формування у здобувачів освіти постійної потреби читати якісні зразки класичної та сучасної літератури, осмислено сприймати зміст творів, висловлювати власні критичні думки та застосовувати отримані знання й навички для вирішення практичних завдань.

Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О., Качак Т.Б., Кизилова В.В., Пахаренко В.І., Дячок С.О., Овдійчук Л.М., Слижук О.А., Макаренко В.М., Тригуб І.А.) орієнтована на послідовне формування компетентних учнів-читачів, активізацію їхньої читацької діяльності, читацький і особистісний саморозвиток. Зміст і структура програми розроблені відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020) і Державного стандарту базової середньої освіти (2020).

Програму побудовано за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах кожного тематичного розділу. Навчальний матеріал у 5 класі згруповано

в таких тематичних розділах: «Вступ», «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», «Народні та літературні казки», «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», «Україна і я»; «Рідна природа», «Світ дитинства», «У пошуках пригод і чудес», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У розділі «Україна і я» для текстуального вивчення пропонуються твори Тараса Шевченка: «Зоре моя вечірняя», «Учітесь, читайте...» (уривок із послання «І мертвим, і живим...») та окреслюються питання для розгляду: *Розповідь про поета, його перебування на засланні. Поетичне відображення краси української природи у вірші «Зоре моя вечірняя». Роздуми ліричного героя. Уривок «Учітесь, читайте...» як ліричне звертання до нащадків. Думки автора про роль патріотичної освіти в духовному становленні особистості й нації.*

У рубриці «Види навчальної діяльності», що має рекомендаційний характер, запропоновано види організації навчальної діяльності учнів-підлітків різного рівня складності: репродуктивного, пізнавально-пошукового та творчого характеру, а саме:

1. Виразне читання ліричних творів, зокрема напам'ять.
2. Постановка проблемних запитань пов'язаних із вирішенням життєвих ситуацій авторів патріотичної лірики.
3. Створення власного медіатексту на основі прочитаних ліричних творів про Україну.
4. Рольова гра «Рима, римування – це ж так просто».
5. Дослідницька робота «Засоби художньої виразності поезії».
6. Проектна робота «Укладання цитатного словника про Україну, мову, український народ» або «Образ Кобзаря у ліричних творах».

Змістове наповнення рубрики «Очікувані результати» розроблено згідно з визначеними та індексованими в Державному стандарті базової середньої освіти щодо мовно-літературної освітньої галузі чотирма групами вимог до обов'язкових результатів навчання учнів 5–6 класів. Їх конкретизацію щодо

опрацювання навчального матеріалу кожного тематичного розділу модельної навчальної програми розкрито відповідно до встановленої в Державному стандарті послідовності:

1) взаємодія з іншими особами в усній формі, сприймання і використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;

2) сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів, зокрема інформаційних та художніх текстах класичної та сучасної художньої літератури (української), медіатекстах та використання інформації для збагачення власного досвіду й духовного розвитку;

3) висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема інтерпретація літературних творів українських і зарубіжних письменників; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови;

4) дослідження індивідуального мовлення, використання мови для власної мовної творчості, спостереження за мовними та літературними явищами, проведення їх аналізу [22].

У 6 класі виокремлено такі тематичні розділи: «Вступ», «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Мудрість байки», «Ліричні послання Україні», «Різдвяні дива», «Романтика пригод і фантастики», «Поетичне бачення світу», «Дитинство видатних українців», «Гумор і сатира», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У розділі «Ліричні послання Україні» для текстуального вивчення пропонується поезія Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...» та опрацювання таких питань: *Розповідь про останні роки поета на засланні. Візуалізований образ України у вірші. Пейзажні картини українського села.*

У рубриці «Види навчальної діяльності», що має рекомендаційний характер, запропоновано види організації навчальної діяльності учнів-підлітків різного рівня складності:

1. Виразне читання ліричних послань Україні (зокрема напам'ять).

2. Запис власних міркувань, оформлення їх у вигляді медійного продукту.

3. Постановка проблемних запитань пов'язаних із вирішенням життєвих ситуацій авторів патріотичної лірики.

4. Створення власного медіатексту на основі прочитаних ліричних послань Україні.

5. Дослідницька робота «Засоби художньої виразності поезії: епітет, порівняння, метафора».

6. Самостійний добір громадянської лірики і наведення аргументів щодо такого вибору у вигляді усного повідомлення, анімаційних презентацій тощо.

7. Характеристика образу ліричного героя.

Змістове наповнення рубрики «Очікувані результати» тематичного розділу «Ліричні послання Україні» окреслено таким чином: здобувач освіти уважно слухає громадянську лірику, інформацію про її авторів, а також навчальний матеріал, що розкриває жанрово-композиційні та художні особливості творів; вичерпно відповідає на запитання за змістом почутого, ділиться власними емоціями від сприймання поезії, виразно читає громадянську лірику, зокрема напам'ять; співвідносить зміст поетичних творів із історичним та культурним контекстом, характеризує проблеми, порушені у віршах; знаходить у текстах теоретико-літературні поняття, пояснює їх, формулює мотиви поезії, розкриває символічний зміст і образ ліричного героя, обґрунтовує власну оцінку, цитуючи твори; на основі аналізу громадянської лірики формулює висновки щодо патріотичних почуттів, прагнення народу до свободи, справедливості та збереження національної пам'яті; створює творчі роботи різних жанрів і власні медійні продукти (наприклад, відеоролики) за мотивами вивченої поезії, збагачуючи мовлення засобами художньої виразності.

Рекомендований зміст модельної навчальної програми для 7 класу (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.) включає художні твори про історичне минуле України, українську ідентичність, на воєнну тематику, про формування характеру та життєві випробування особистості. Також запропоновано твори, які викликають великий читацький та

пізнавальний інтерес у семикласників. Їм особливо подобаються детективи, пригодницькі та фантастичні історії, а також твори, що розкривають підліткові теми, як-от стосунки з однолітками і старшими людьми, пригоди, фантастика, перше кохання та інше.

У 7 класі вивчення української літератури представлено такими тематичними розділами: «Вступ», «Пісенна лірика», «Історичне минуле України», «Ми – українці!», «Характер і доля людини», «Краса людських взаємин», «Літературний 4 детектив», «Пригоди і гумор», «Фантастичні пригоди та фентезі», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У розділі «Ліричні послання Україні» для текстуального вивчення пропонується твір Тараса Шевченка «Розрита могила» та розгляд питань: *Розповідь про подорож поета Україною 1843 р. Осмислення трагічних для Батьківщини наслідків знецінення історичної пам'яті про її героїчне минуле. Метафоричний образ незнищенності українського народу.*

У рубриці «Види навчальної діяльності», що має рекомендаційний характер, запропоновано такі види навчальної діяльності учнів-підлітків:

1. Виразне читання художніх творів (ланцюжком, вибіркоче).
2. Переказ прочитаного від імені одного з героїв/героїнь твору.
3. Аналітико-синтетична робота з текстом (бесіда за змістом, визначення теми, ідеї (проза), мотиву (поезія), особливостей композиції, сюжету (проза), жанру, художніх засобів, мистецький контекст).
4. Створення власних тестових завдань до твору.
5. Групова взаємодія із оформленням результатів роботи у застосунку Padlet.
6. Перегляд документальних фільмів про письменників.
7. Перегляд фрагментів кіно, відео, створених на основі сюжетів художніх творів.
8. Порівняння літературних творів та їх екранізації.
9. Створення постерів/акаунтів у соціальних мережах/резюме про письменника/письменницю.

10. Створення постеру, аканту в соціальних мережах від імені головних героїв/героїнь із використанням цитатних характеристик.

11. Створення карти подорожі героя.

12. Створення фанфіків (продовження історій вивчених творів).

13. Віртуальні екскурсії до літературно-меморіальних музеїв.

У програмі для 8 класу (автори: Р. В. Мовчан, К.В. Таранік-Ткачук, М. П. Бондар, О.М. Івасюк, С. А. Кочерга, Л. І. Кавун, О. І. Неживий, Н. В. Михайлова) для текстуального вивчення у розділі «Світ української поезії» пропонуються такі поезії Тараса Шевченка: «Думи мої, думи мої...», «Ой три шляхи широкії...», «Мені однаково, чи буду...», а також розгляд питань: *Життєпис поета (участь у Кирило-Мефодіївському братстві, арешт, перебування в казематі, заслання). Усвідомлення власної місії поета. Роздуми автора про власну долю, долю України, плинність, скороминущість життя людини на землі, про її долю.*

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів передбачають формування предметних компетентностей, а саме: учень/учениця знає основні відомості про Тараса Шевченка, розповідає про його арешт і заслання; вдумливо й виразно читає його поезії; аналізує філософські вірші поета у зв'язку з подіями його життя. Щодо ключових компетентностей: висловлює власну думку про твори Шевченка, їхній ідейний зміст і художні засоби; порівнює, як тема розкривається в музичному та образотворчому мистецтвах. Вивчає напам'ять одну поезію за вибором.

У 9-му класі починається системне вивчення української літератури, де основним є історико-хронологічний підхід, враховуючи історико-літературний контекст. Зміст навчального матеріалу також доповнено біографіями письменників.

У 9 класі у розділі «Нова українська література» визначається низка тем за творчістю Т. Шевченка:

1. Тарас Шевченко «До Основ'яненка». Геніальний поет, мислитель, пророк національного відродження в Україні. Рання творчість. Перші поетичні

твори баладного та елегійного жанрів («Причинна», «Думи мої...»). Оглядове вивчення історичної теми у творчості Кобзаря («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). Вісь неперервності історичного часу («До Основ'яненка»).

2. Тарас Шевченко «Сон» («У всякого своя доля...»). Національна проблематика періоду «Трьох літ». Поема («комедія») «Сон» і тогочасна суспільно-політична дійсність. Композиційний прийом «сну», його роль для розширення можливостей поетичного зображення. Протистояння імперського режиму і вільнодумної, національно свідомої особистості. Сатиричний характер поеми.

3. Тарас Шевченко «Кавказ». Пристрасний відгук на тогочасну загарбницьку імперську політику. Продовження теми національно-визвольної боротьби. Узагальнена ідея поеми – неприйняття насильства, поневолення людей, осуд загарбницьких воєн.

4. Тарас Шевченко «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» Продовження теми «землячків» у посланні. Викриття конформізму значної частини української еліти. Засудження комплексу меншовартості, національного безпам'ятства та байдужості до рідної мови. Критичний перегляд національної історії задля перспективи її кращого майбутнього. Настрояві інтонації твору (суперечка, пересторога, погроза, заклик тощо).

5. Тема жіночої долі. Тарас Шевченко «Катерина», «Наймичка», «У нашій раї на землі...». «Вічна» тема матері й сина. Еволюція жіночого образу у творах Т. Шевченка. Різні типи втілення теми жіночої долі: романтичний («Катерина»), реалістично-побутовий («Наймичка»). Трагедія жінки-матері, боротьба за своє материнство, жорстокість народної моралі («У нашій раї на землі...»). Наскрізний ліризм творів Т. Шевченка про жіночу долю.

6. Лірика Т. Шевченка періоду арешту й заслання і після повернення з нього. «Доля», «Росли укупочці, зросли...». Риси автобіографізму в образі ліричного героя. Ностальгія за ідилією родинного життя, висока філософія життя людини на землі.

7. Біблія в житті Т. Шевченка Світле пророцтво поета («Ісаїя. Глава 35»). Художня інтерпретація творів із Книги псалмів, риси її національної своєрідності у Т. Шевченка. Глибока смута пророка занепадом моральності, неправедними діяннями «сильних світу», пригнічення люду новими, внутрішніми «ворогами». Біблійні реалії в текстах творів. Біблійні мотиви в поезіях Т. Шевченка періоду після заслання. Молитва як жанр у творчості поета. Ідея єдності й згоди в поезії «Злоначинающих спина...», пробудження сили в тих, хто прагне добра, правди, чистоти, щирої дружби. Потреба єднання й взаєморозуміння на ґрунті загальнолюдських цінностей.

8. Світова велич українського поета. Визначні діячі світової культури про Шевченка. Його вплив на літератури інших народів. Шевченко та історико-культурний поступ України. Ушанування пам'яті поета в Україні й за кордоном.

До кожної з тем прописані предметні та ключові компетентності, формування яких очікується. Наприклад, вивчаючи тему жіночої долі у творах Т. Шевченка, очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів передбачають формування предметних компетентностей: учень/учениця: розуміє становище жінки в кріпацькій Україні часів Шевченка; порівнює різні образи, які розкривають тему жіночої долі в його творчості (на прикладі конкретних творів); пояснює вчинки героїнь поем «Катерина» та «Наймичка», аналізує їхню поведінку. Щодо ключових компетентностей: висловлює свої міркування про материнство та вічну проблему жіночого щастя.

Для додаткового читання для учнів 9 класу пропонуються такі твори Т. Шевченка: «Кобзар», «Автобіографічний нарис», «Щоденник», «Художник», «Назар Стодоля», «На пащині пшеницю жала...», «Марія».

У 10 та 11 класах вивчення творів Т. Шевченка не передбачено ні за програмою рівня стандарту, ні профільного.

Розглянемо завдання підручників для 9 класу, які стосуються вивчення теми жіночої долі у творчості Т. Шевченка.

Наприклад, у підручнику «Українська література» О. Авраменка після прочитання творів пропонуються такі питання:

1. Що символізують жінки у віршах Т. Шевченка?
2. Охарактеризуйте образи двох жінок із вірша «У нашім раї на землі...»
Чому жінка, яка народила дитину у шлюбi, такаж нещасна, як і покритка?
3. Прокоментуйте слова М. Рильського: «Нещасливий в особистому житті, Шевченко найвищу і найчистішу красу світу, бачив у жінці, у матері».
4. Прочитайте про долю жінок у поемах Т. Шевченка. Коротко сформулюйте і запишіть у робочий зошит, які прикметні особливості мають Катерина, Ганна й Марія.
5. Як еволюціонує образ матері-покритки в поемах Т. Шевченка?
6. У якій із трьох аналізованих поем жіноча доля втілена романтично, у якій – реалістично-побутово, а в якій – із символічним узагальненням? Обґрунтуйте свою відповідь. [79].

Актуальною проблемою серед учителів-практиків є забезпечення вивчення творчості Тараса Шевченка інформаційно-методичними ресурсами, що включають сучасні здобутки вітчизняної шевченкіани. Подання учням науково достовірної та політично неупередженої інформації про видатного українського поета є важливим для утвердження націєцентричного підходу в освітньому процесі та під час проведення позакласних заходів з ушанування пам'яті Великого Кобзаря.

Методичні матеріали про Шевченка охоплюють широкий спектр і можуть бути систематизовані у три групи: інтернет-ресурси із загальною інформацією про поета, ресурси для використання на уроках, а також матеріали, що представляють творчість Шевченка у візуальному та музичному мистецтві. Перша група стане у пригоді не тільки вчителям української літератури, а й усім освітянам для організації культурно-просвітницьких заходів. Друга група є основою для проведення уроків з літератури, присвячених творам Шевченка. Третя група матеріалів представлена окремо, оскільки її ресурси можуть використовуватися як на уроках, так і під час організації культурологічних заходів.

Залучення різнопланових інформаційних джерел актуалізовано також особливостями сприйняття й розуміння інформації учнів покоління Z, на чому справедливо наголошує відомий методист з української літератури В. Шуляр: «давати не надмірну інформацію – учні хочуть отримати «концентровані» знання; навчальний матеріал подавати яскраво й наочно; не змушувати, а пропонувати-рекомендувати; давати свободу вибору: що, як і коли зробити – вирішать самі» [55]. Саме такі особливості учнів-читачів повинні спонукати вчителя використовувати на уроках різноманітні джерела інформації. Сучасний українськомовний інтернет-сегмент пропонує багато добірок інформаційних ресурсів про Тараса Шевченка. Сьогодні існує чимало ресурсів, які комплексно представляють постать Шевченка та допомагають формувати оновлений образ Кобзаря.

В. Попик зауважує: «Такі ресурси, на відміну від не завжди доступних звичайній людині друкованих видань, документів, мистецьких творів, відіграють особливу роль тим, що наближують достойників нації (їхні життєписи, ідеї, досвід, надбання тощо) до широкого загалу, відкривають можливість для інтенсивного духовного та інтелектуального діалогу наших сучасників із минулим» [74].

Серед електронних ресурсів варто згадати сайт «Тарас Шевченко – геній і пророк українського народу» (www.taras-shevchenko.in.ua), який за концепцією та інформаційним наповненням схожий на ресурс «Kobzar» – першу спробу всебічного представлення інформації про Шевченка в Україні. Матеріали сайту структуровані у чотири розділи: «Тарас Шевченко», «Творчий шлях», «Тарас і сучасність», «Корисне», кожен з яких має підрозділи з різноманітними матеріалами про життя і творчість Тараса Шевченка.

Вчителям також можуть стати в пригоді матеріали доктора філологічних наук Ірини Фаріон, яка створила низку програм про Шевченка. Серед них: «Викуплений, але не куплений» (https://www.youtube.com/watch?v=SkfwSyV_CnA), «Тарас Шевченко – геній без наступника і фанатик національної ідеї» з циклу «Ген українців»

(<https://www.youtube.com/watch?v=-jEDYC4EKj0>), а також «Перший націоналіст, містик, державотворець» (https://www.youtube.com/watch?v=lbA_X1_0qW0).

Цікавим ресурсом є віртуальна книжкова виставка «Безсмертне слово Кобзаря», представлена на сайті Бібліотеки Верховної Ради України (<http://surl.li/пуrjv>), де зібрано основні матеріали про Т. Г. Шевченка та видання, які будуть корисні вчителям для вивчення біографії великого українського письменника. Також для педагогів стане корисною підбірка «...Борітеся – поборете!» (Т. Шевченко) (<https://mailchi.mp/7c3fcc37d0b2/6etpzpu0lx>), розміщена на сайті Академії української преси.

Освіторія пропонує ресурс «Шева forever: спали свій стереотип про Шевченка» (<http://surl.li/пуqxj>), що містить уроки, присвячені творчості Шевченка, а також конкретні приклади сучасних завдань для виконання як під час уроків, так і вдома. Публікація «Жінки у житті Шевченка» (<http://lib.vntu.edu.ua/pages/37.html>) розглядає складні стосунки поета з жінками.

Для вчителів корисними будуть матеріали про фестивалі та конкурси, присвячені Тарасові Шевченку, зокрема офіційний канал Всеукраїнського фестивалю Тараса Шевченка Ше.Fest. (<https://www.youtube.com/@user-si3tz6hj2l>) та Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка (<http://surl.li/plwug>), матеріали якого можна знайти на сайті Міністерства освіти і науки України.

Розвивальну функцію для учнів має їхнє залучення до навчально-пізнавальної гри, розробленої вчителем О. Черненко (<https://naurok.com.ua/navchalno-piznavalna-gra-usim-vidomiy-taras-shevchenko-311248.html>), що містить творче подання фактів про Тараса Шевченка.

Учитель може також продемонструвати учням можливості штучного інтелекту, використовуючи чат-бот «Видатні постаті», доступний на платформі «На урок» (<https://naurok.com.ua/chat/index>).

Для уроків корисними будуть фільми та відео про Т. Г. Шевченка. Різноманітні матеріали можна знайти на сайті «ВСВІТІ» у розділі «Справжній Тарас Шевченко: фільми, відео та книга про українського генія»

(<https://vsviti.com.ua/ukraine/147993>), серед яких особливу увагу заслуговує фільм О. Денисенка «Тарас. Повернення». Особливої уваги заслуговує також фільм «Таємниця генія Шевченка» (<https://www.youtube.com/watch?v=DvBAn63jkH0>), який показує Шевченка як живу людину, що буде корисно для учителів, учнів та студентів.

Необхідності згадувати імена українських художників, які зверталися до образу Шевченка, немає, проте не можна оминати роботи О. Шупляка. Ресурс «Олег – галерея» (<https://shupliak.art/uk/gallery>) містить десятки картин митця, натхнених творами Тараса Шевченка. Використання цих робіт на уроці чи заході допоможе учням уявити Шевченка та його героїв.

Важливим є також пісенний спадок митця, оскільки багато його поезій стали основою для музичних творів. Величезні зібрання пісень на слова Кобзаря широко доступні в інтернеті: найбільша в світі колекція (<https://inlnk.ru/1PjdVO>) та добірка пісень (<https://taras-shevchenko.in.ua/pisni-na-virshi-shevchenka/>).

Сучасна молодь із задоволенням слухатиме пісні на вірші Тараса Шевченка у виконанні молодих виконавців. Наприклад, це можуть бути дуети Артема (разом із ЯрмаКом, реп-виконавцем Олександром Ярмаком) у пісні «Минають дні, минають ночі» (<https://www.youtube.com/watch?v=U6svTZODebU>) або разом із Надією Дорофєєвою у пісні «Думи мої думи» (https://www.youtube.com/watch?v=П6Yk_WmStY).

Тож методичний обшир інформаційних ресурсів є дуже різноманітним і ґрунтовним, що дає можливість якісного інформаційного забезпечення уроків та позакласних заходів за творчістю Тараса Шевченка. Педагоги повинні активно використовувати інтернет-ресурси на уроках, особливо під час дистанційного навчання.

3.2. Методичні рекомендації вивчення творів Т. Шевченка на уроках української літератури в ЗЗСО

Основною проблемою сучасного вивчення життя та творчості Тараса Шевченка є необхідність переосмислення його спадщини з гуманістичних і державницьких позицій. Література, як відомо, виконує три основні функції: людинознавство (показує особистість у взаємодії з іншими людьми, культурою та світом загалом), людинотворчість (література формує людину) та націотворчість (література сприяє формуванню нації, передаючи найкращі якості, що не є спадковими, а потребують виховання). У цьому контексті роль Шевченкових творів є особливою. Т. Шевченко створив механізм, через який людина стає справжньою Людиною та частиною етносу. Тому на прикладі життя і творчості Шевченка вчителі мають унікальну можливість не лише познайомити учнів з таємницями художнього слова, але й виховати духовно багатих, національно свідомих особистостей – майбутніх лідерів Української держави.

У процесі вивчення творчості Тараса Шевченка в сучасній школі вчителі літератури використовують найсучасніші методики, розробляють оригінальні концепції та залучають учнів до дискусій, щоб заохотити їх до нового прочитання Шевченкових творів. Креативні педагоги докладають великих зусиль, щоб у свідомості учнів виник живий, багатогранний образ митця, оскільки беземоційна риторика і нудні повчання здатні знизити інтерес школярів. Як подати тему так, щоб сучасні українці із захопленням відкривали для себе геніальність Шевченка? Без сумніву, більш ефективним буде паралельне вивчення етапів його життя та творчості.

Сучасні реалії доводять, що у змінному та складному середовищі найкраще адаптується, приймає рішення та працює людина, яка є творчою, гнучкою, креативною і здатна генерувати та застосовувати нові ідеї, підходи, рішення і методи.

М. Пентилюк підкреслює, що новітні підходи до організації уроків створюють сприятливі умови для розвитку творчих здібностей учнів та формування мовної особистості, при цьому висуваючи певні вимоги до вчителя. Зокрема, це здатність чітко визначати цілі навчання, досконале володіння мовою, розробка опорних конспектів, створення нових видів наочних матеріалів, ефективне використання проблемного навчання та організація групової і індивідуальної роботи з використанням комп'ютерних технологій [62].

Інноваційні процеси в освіті охоплюють виникнення, розвиток і впровадження нових педагогічних ідей у практику. Інновація – це не лише створення і впровадження нововведень, а й зміни, що мають суттєвий вплив, супроводжуються трансформацією видів діяльності та стилю мислення. Впровадження інновацій у педагогічний процес навчальних закладів спрямоване на підвищення якості навчання студентів або на зниження витрат для досягнення звичних освітніх результатів. Інноваційна педагогічна діяльність полягає в розробці, впровадженні та поширенні освітніх нововведень. Метою будь-якої інновації є підвищення ефективності педагогічного процесу, а ступінь цієї ефективності залежить від витрат на впровадження нововведення та тривалості його корисного впливу [50, с. 60-65].

Одним із інноваційних підходів, який сприяє формуванню активної, творчої, самодостатньої особистості, є інтерактивне навчання. Воно дозволяє здійснити перехід від педагогіки знанневої до розвивальної, орієнтуючись на формування умінь, навичок та саморозвитку учня.

Інноваційне навчання передбачає постійну співпрацю між вчителем та учнем, де навчальний процес організовується як жива взаємодія партнерів, які зацікавлені один в одному та в спільній діяльності. Основною рисою інноваційного навчання є його інтеграція з реальним життям і вирішенням конкретних життєвих завдань. Педагог, як творча особистість, є рушійною силою інноваційної діяльності, оскільки його суб'єктивний внесок є вирішальним у пошуку, розробці та впровадженні нових ідей.

Творчий учитель має широкі можливості для інноваційної діяльності, адже він може експериментувати, коригувати методи навчання, впроваджувати нові технології. Ключовим фактором є інноваційний потенціал педагога.

Інноваційний підхід сприяє розвитку позитивної мотивації до навчання, активізації інтелектуальних і вольових процесів та розвитку творчої особистості. Для популяризації творчості Т. Г. Шевченка корисними будуть інноваційні форми роботи, такі як урок-подорож, урок-презентація, урок-пошук, відеопоезія, читацький марафон, підготовка медіапрезентацій, флешмоб, мініквест, літературно-мистецький вечір, конкурс читців віршів тощо. Основними методами інтерактивного навчання є самостійна робота, проблемні та творчі завдання, а також взаємозапитання між учнями та вчителем.

Доцільно застосовувати такі технології, як «Мікрофон», «Мозковий штурм», робота в парах, малих групах, «Метод прес», «Займи позицію», «Незакінчене речення», «Кейс-метод». Наприклад, інтерактивна технологія «Мікрофон» часто використовується на етапі мотивації навчальної діяльності. Учні мають поділитися власною думкою про те, чого вони очікують від уроку (що дізнатися, чого навчитися, що пригадати), з огляду на тему. Такий же підхід використовується для підсумку уроку.

Метод ігор сприяє підвищенню творчої активності учнів. Головною перевагою рольових ігор є те, що вони приносять задоволення як учням, так і вчителю. Досягається комплексна мета навчального процесу: створюються стимули для вивчення предмета, з'являється мотивація для підготовки до занять, а емоційна складова допомагає учням довго зберігати в пам'яті матеріал після уроків.

Рольові ігри ставлять учнів перед необхідністю самостійно знаходити шляхи вирішення, що сприяє розвитку творчих здібностей, уваги та ініціативи. Для цього можна використовувати різноманітні літературні ігри: кросворди, вікторини, аукціони, літературні конкурси, загадки, «Сходи», «Перехрестя», ребуси, «Вірю – не вірю», «Сортування», «Найрозумніший», «Літературна дуель», «Останнє слово – за тобою», «Хто швидше». Ці ігри застосовуються на

різних етапах уроку. Наприклад, гра «Аукціон», під час якої учні вивчають творчість Тараса Шевченка в 9 класі, отримуючи «лоти»: *Шевченко – основоположник української літературної мови, Шевченко – політик, Шевченко – художник, Шевченко – гравер, Шевченко у граніті*. Найвищі бали отримують учні, які підготували найцікавіші і найповніші повідомлення та «викупили» кілька лотів.

Метод аналізу життєвих ситуацій вдало поєднується з методом рольових ігор. Вивчення твору можна ілюструвати через реальні життєві ситуації, які можуть бути із особистого досвіду вчителя та учнів.

Активна гра для зняття напруження «Друкарська машинка» може бути використана не тільки для проведення фізкультхвилинки, а й для перевірки грамотності учнів. Учасники стоять у колі, і ведучий пропонує відтворити уривок із вірша Тараса Шевченка, наприклад, «Садок вишневий коло хати» (для 5 класу). Кожен по черзі вимовляє одну літеру слова. Після закінчення слова учні тупотять ногами, а наприкінці рядка – плескають у долоні. Якщо хтось зробить помилку, він вибуває з гри.

Сучасні учні зазвичай люблять не лише комп'ютерні ігри, а й активно розв'язують кросворди, чайнворди, криптограми. Такі ігрові вправи розвивають кмітливість, стимулюють самостійну діяльність і тренують пам'ять, а також дарують відчуття успіху і перемоги. Для повторення та закріплення знань про життя і творчість Тараса Шевченка можна запропонувати учням різноманітні літературні ігри. Наприклад, скласти кубики в такому порядку, щоб прочитати слова Тараса Шевченка: «Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини». Учні повинні визначити, про що свідчать ці слова і з якого вони твору.

Прочитайте рядки з твору Тараса Шевченка, йдучи по лініях, що з'єднують кола. Як називається цей твір? Який художній засіб використав поет? Відповідь: «На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує!» («Кавказ», оксиморон).

Основним методом роботи з текстом на уроках літератури при вивченні творчості Тараса Шевченка є читання і переказ, але цей процес можна зробити більш цікавим, застосовуючи:

1) переказ від імені персонажа (наприклад, від імені Ганни з поеми «Наймичка», яка стоїть перед вибором: що обрати – материнство чи самопожертву заради щастя дитини);

2) читання з передбаченням (наприклад, яку долю міг би мати син Катерини, якби батько не відвернувся від нього).

3) заповнення порівняльної таблиці (аргументи «за» і «проти»), що допомагає сформулювати вміння аргументовано відстоювати свою думку, постійно звертаючись до тексту для пошуку відповідей;

4) читання з використанням системи позначок «Поміч». Після прочитання речення ставимо відповідні позначки: + – відома інформація; ! – нова інформація; ? – здивувала або зацікавила;

5) метод «мозковий штурм» (ефективне колективне обговорення для пошуку рішення, де кожен учасник вільно висловлює свої думки. Наприклад, можна визначити основні теми творів Т. Шевченка);

6) метод «дерево рішень» (постановка проблеми та обговорення можливих рішень з урахуванням позитивних і негативних наслідків).

7) метод «настрій у фарбах» (знаючи значення кольорів, учні можуть передати душевний стан героя твору. Це можна зробити навіть у 5 класі під час вивчення поезії «За сонцем хмаронька пливе». Для старших класів завдання можна ускладнити: під час аналізу твору вказати на певний колір, і учні мають знайти відповідний уривок).

8) метод «Лови помилку» буде цікавим як для 5, так і для 11 класів.

На підсумкових та заключних етапах уроку можна застосовувати такі форми й технології роботи:

1) «Мікрофон». Завершіть речення: «Найкращим читцем, на мою думку, був (була)...», «Для мене новим було...», «На мою думку, Шевченко для свого народу...».

2) «Рефлексія». Встановіть відповідність між жанрами та назвами творів

Т. Шевченка.

3) «Сенкан». Формула:

1. Тема (іменник).
2. Опис (два прикметники).
3. Дія (три слова).
4. Ставлення (фраза – чотири слова).
5. Перефразування сутності (одне слово).

Зразок:

1. Шевченко.
2. Всесвітньовідомий, талановитий.
3. Переживає, застерігає, мріє.
4. Спадщина митця безсмертна, актуальна.
5. Слава.

Можна запропонувати учням «розпаковку» персоналії: візьміть коробку, в якій містяться предмети, пов'язані з біографією Шевченка (книга, аркуші, фарби, карта тощо), і учні по черзі дістають різні речі, намагаючись визначити, як вони пов'язані з автором.

Також можна застосувати метод сторітелінгу – подати історію у вигляді розповіді про успіхи, що користуються популярністю серед учнів, які із задоволенням читають про досягнення Стіва Джобса, Марка Цукерберга та інших. Чому б не розповісти і про Шевченка як про амбітну особистість, яка попри життєві труднощі досягла успіху?

Кожен твір Т. Шевченка можна пов'язувати з сучасністю. Іноді запитання «Як, на вашу думку, це могло б статися в наші дні?» може дати неймовірні результати. «Класична література порушує універсальні питання і розкриває сюжети, які характерні для будь-якої епохи, тому їх легко адаптувати до сучасних реалій». Запропонуйте учням уявити популярного блогера, зірку соцмереж чи комп'ютерного генія в ролі головного героя творів Шевченка і подумати, як він би поведився в подіях, описаних у творах.

Серед сучасних інноваційних форм роботи найбільшу активність у процесі отримання матеріалу та самостійного його опрацювання демонструє метод проєктів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій [23, с. 119-124]. Вивчення творчості Тараса Шевченка за допомогою цього методу дає можливість учням глибше усвідомити тему, розвивати дослідницькі навички та підтримувати зацікавленість сучасної молоді. Такий підхід сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, полегшує запам'ятовування й ефективно економить час. Індивідуалізація навчання в поєднанні з поточним контролем дозволяє об'єктивно оцінювати й ефективно управляти процесом засвоєння теми.

Метод проєктів є особливо результативним у середній та старшій школі, де учні вже більш підготовлені до роботи в проєкті. Згідно з програмою учням 9 класу можна запропонувати як групові, так і індивідуальні завдання.

При вивченні життєпису Тараса Шевченка учням можна запропонувати навчально-дослідницькі проєкти на різні теми. Наприклад, для проєкту «Воскресну нині!..» (Шевченко і сьогодні)» вчитель пропонує завдання за трьома напрямками: ознайомитися з біографією Шевченка через спогади його сучасників; з'ясувати, як уявляють Шевченка сучасники; проаналізувати риси характеру поета, спираючись на його твори, листи та щоденники. Таким чином, учні отримують не лише поглиблені знання про життя поета, а й можуть порівняти, як змінювалося ставлення до нього в різні історичні періоди, а також працювати над популяризацією його постаті серед своїх однолітків.

Для осмислення ролі Шевченка в розвитку української нації, зокрема мови та літератури, учням можна запропонувати проєкт «Святої правди голос новий». У процесі роботи учні об'єднуються в групи за інтересами та завданнями, досліджуючи мову творів поета, його роль як засновника української літературної мови; роблять висновки про використання в «Кобзарі» та листах слів «Україна» і «Малоросія»; вивчають ставлення Шевченка до рідної землі та його бачення майбутнього української державності.

Цікавим елементом дослідження є телекомунікаційна складова: учні не лише створюють власні презентації, знаходять цікаву інформацію та фотографії, але й обговорюють їх з інтернет-спільнотою через соціальні мережі. В результаті вони формують власне уявлення про поета та його творчість, розмірковують над актуальними проблемами сьогодення і відстоюють свої погляди.

Корисним може бути також проєкт-узагальнення знань про Т. Шевченка, в рамках якого учні досліджують, як вшановується пам'ять поета в Україні та за кордоном, створюють екскурсійний маршрут «Світова велич Тараса Шевченка», розробляють віртуальні екскурсії музеями Шевченка або організовують музейну експозицію у шкільному музеї чи кабінеті української літератури.

Такий підхід до вивчення творчості поета дозволяє створити конкретний результат, наприклад, провести Шевченківське свято, організувати виставку чи музейну експозицію. За допомогою таких видів роботи та інтерактивних стратегій учні можуть продемонструвати свої здібності та вміння, незалежно від індивідуальних рис або особливостей характеру. Це сприяє розвитку критичного мислення. Важливо, щоб завдання були цікавими для учнів, нестандартними, творчими, доступними та відповідними програмному матеріалу. Роль учителя у проєкті полягає в тому, щоб бути активним співавтором, який мотивує, ініціює та підтримує, а не лише спостерігає чи оцінює.

Проєктна діяльність є надзвичайно ефективною, оскільки дозволяє органічно інтегрувати програмний матеріал, значно розширюючи та поглиблюючи знання учнів під час роботи над проєктами. Метод проєктів завжди передбачає вирішення певної проблеми, що допомагає зосередити увагу учнів не лише на формі висловлювання, а й на змісті [38, с. 37].

Результативність поєднання різних методів, форм і прийомів навчання та інноваційних підходів залежить від того, наскільки ці методи відповідають структурі уроку та змісту навчального матеріалу, а також від того, наскільки

вчитель врахував специфіку класу (рівень розвитку учнів, їх підготовленість з певної теми, здатність працювати з мультимедійною інформацією тощо).

Підсумовуючи, слід зазначити важливість використання сучасних інноваційних підходів у процесі вивчення життєвого та творчого шляху Тараса Шевченка в системі літературної освіти учнів. Інноваційні методи сприяють популяризації високохудожнього таланту Кобзаря, залученню до читання, розвитку дослідницької діяльності учнів, активізують пошукову, організаційну та творчу роботу, а також обмін досвідом у популяризації творчості Т. Г. Шевченка. Вони підвищують професійну майстерність вчителів, стимулюють розвиток творчих ініціатив і допомагають реалізувати творчий потенціал учнів.

3.3. Вивчення творчості Т. Шевченка під час позакласної роботи з предметів мовно-літературної освіти

Програма старшої школи не передбачає вивчення творів Т. Шевченка, тому поглиблення знань про його поетичну спадщину, художні роботи, прозу й драматургію, а також виховання поваги до митця за його внесок у розвиток української літератури й світового мистецтва доцільно здійснювати через позакласну роботу з предметів мовно-літературної освіти.

Позакласна робота з української літератури є важливою складовою освітнього процесу. Вона відбувається паралельно з уроками й сприяє розширенню, поглибленню та вдосконаленню знань, набутих на уроках, а також стимулює пізнавальну активність учнів. Якими б змістовними та методично досконалими не були уроки літератури, завжди є потреба у систематичній та різноплановій позакласній роботі. Така діяльність передбачає проведення різноманітних заходів у позаурочний час, які містять додатковий матеріал, не завжди охоплений навчальною програмою, та використовуються специфічні

форми й методи. Позакласні заходи організуються на принципах добровільної участі здобувачів освіти, що стимулює їхню зацікавленість і залучення до творчого процесу [71].

Мета такої діяльності повністю відповідає загальним завданням навчання і виховання учнів у закладі освіти. Під час проведення позакласних мовно-літературних заходів реалізуються такі важливі завдання:

1. Поглиблення почуття патріотизму та виховання любові до рідної мови, її історії, багатства виражальних засобів, здатних передавати найтонші відтінки думок і почуттів; прищеплення працелюбності, наполегливості, самостійності, творчості, ініціативності та кмітливості.

2. Розширення та поглиблення знань, здобутих на уроках, шляхом залучення позапрограмного матеріалу, розгляду цікавих і складних фактів, що стосуються тем, визначених навчальною програмою.

3. Формування та закріплення навичок аналізу, синтезу, класифікації та систематизації окремих фактів, що розвиває критичне мислення і сприяє формуванню чуття слова.

4. Розвиток усного та письмового мовлення, вміння правильно, точно й образно висловлювати свої думки, а також забезпечення багатства, чистоти та краси мовлення.

5. Посилення зацікавленості учнів в українській мові та літературі як навчальних дисциплінах, формування бажання до їх вивчення.

6. Розвиток творчих здібностей кожного учня.

7. Формування читацької культури, розвиток естетичних смаків школярів, а також закріплення громадянських і моральних переконань на матеріалі художніх творів [79].

Безсумнівно, важливою формою позакласної роботи з мови та літератури є проведення шкільних олімпіад та мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка. Мета таких заходів – виявити творчий потенціал учнів, сприяти його розвитку і підтримати реалізацію талантів.

Особливу групу позакласних заходів із мови та літератури складають предметні тижні, під час яких проводяться різноманітні активності, спрямовані на розширення знань учнів із мови та літератури, поглиблення та закріплення матеріалу, вдосконалення мовленнєвої культури, а також на стимулювання самостійної творчої роботи над словом у всіх його проявах.

Особливо важливим є проведення різних мовно-літературних свят, вечорів, відзначення значних подій і пам'ятних дат, таких як День української писемності та мови, День рідної мови, Шевченківські дні тощо. Ці заходи, як і інші, сприяють розвитку ініціативності, креативності, творчого мислення, виховують повагу до письменників і їхнього внеску в літературу.

Проведені заходи сприяють підвищенню загальнокультурного рівня учнів, формуванню загальнолюдських цінностей, залученню до культурної спадщини народу через мову і збагаченню інтересу до її вивчення.

Щороку 9-11 березня проходять дні вшанування видатного українця – Тараса Шевченка. Відзначення Шевченківських днів можна супроводжувати різноманітними заходами, зокрема, усним журналом «Кобзар – гордість української нації», який ознайомить учнів із внеском поета у розвиток української мови та літератури, а також із його світовим значенням.

Протягом Шевченківських днів учителі-словесники можуть організовувати мовно-літературний квест «Наша рідна мова – Шевченкове слово», що допоможе розвинути повагу до спадщини Шевченка і поглибити інтерес до його життя та творчості; літературно-музичну композицію «Поет живе в серцях свого народу!», конкурс читців-декламаторів, присвячений поезії Кобзаря.

Завдяки таким заходам учні не лише краще розуміють творчість Шевченка, а й утверджують його духовні настанови як важливий чинник суспільної єдності.

Отже, позакласна робота виховує в здобувачів освіти навички самостійної творчої діяльності, розвиває їхню ініціативність, вносить елементи дослідництва. Окрім цього, такі заходи мають значний виховний ефект: вони

сприяють особистісному розвитку школярів як частини колективу, формують почуття відповідальності за доручену справу, готують до майбутньої професійної діяльності, формуючи ключові та предметні компетентності. Формування цих компетентностей спонукає учнів до суспільно-корисної, зокрема пізнавальної, активності й організації шкільного життя.

Позакласні заняття також допомагають учителю глибше розуміти індивідуальні особливості та таланти своїх учнів, виявляти обдарованих, які виявляють підвищений інтерес до предметів, та підтримувати розвиток цього інтересу.

Під час проведення виховних заходів учителю варто показувати різні грані особистості Тараса Шевченка, підкреслюючи його багатогранність. В одній особі злилися поет, прозаїк, перекладач, публіцист, майстер офорта і графіки, художник, фотограф, мандрівник, винахідник, археолог, філософ, історик, актор, співак, режисер, драматург і театральний критик. Шевченко є багатоликим – від Кобзаря до дружнього «Ше», він залишається частиною нашого сьогодення: його образ присутній скрізь – від шкільних підручників до популярних відео на ТікТок, від монументальних пам'ятників до графіті на барикадах.

Корисно ставити проблемні запитання: що спонукає нас читати Шевченка? Можливо, бажання зрозуміти, чому його твори, написані майже півтора століття тому, досі мають такий сильний вплив, надихають і зворушують?

Методисти вважають, що матеріал про письменника слід подавати сучасно та з обов'язковим зв'язком із актуальними подіями. Наприклад, можна згадати звільнення Балаклії на Харківщині від російських окупантів: українські військові знайшли під російським білбордом зворушливий «сюрприз» – вірш і портрет Тараса Шевченка. Це відео стало вірусним у мережі. «Покажіть його дітям, якщо ще цього не зробили, – радить Олександр Черкас. – Інколи це може бути достатньо, щоб викликати інтерес до творчості письменника» [12].

На заняттях гуртка «Шевченкознавці» також корисно використовувати популярні відео із соцмереж. Такі ролики ламають стереотипи сприйняття Т. Шевченка, і школярі позитивно реагують на сучасну подачу.

Для старшокласників, які вже знайомі з біографією і багатьма творами письменника, можна запропонувати нові підходи й образи. Наприклад, учні можуть адаптувати творчість Шевченка під власні інтереси: хто займається музикою або співами можуть створити кавер-версію на його вірш. Можна провести дебати, використовуючи його потужні цитати. Також учні можуть залучити сучасні інструменти, як-от штучний інтелект, наприклад, ChatGPT, щоб спробувати створити вірш у стилі Шевченка, а потім разом обговорити його особливості й те, що вирізняє стиль поета.

Старшокласникам можна запропонувати створити сторінку в соцмережах від імені Тараса Шевченка або організувати діалоги між героями через переписки, робити уявні інтерв'ю, «подорожуючи в часі», записувати подкасти чи ТікТок-відео. У старших класах доцільно залучати учнів до наукової роботи, наприклад, у системі МАН, де можна досліджувати творчість Шевченка з різних ракурсів.

На заняттях гуртка вчитель може запропонувати переглянути фільми або серіали про Шевченка, а також створювати власні меми про письменника чи стежити за сучасним образом «Шеви» в соцмережах. Можна прослухати музичні інтерпретації його творів, проводити перформанси, наукові конференції, відвідувати виставки, читати комікси, слухати подкасти, досліджувати його художню спадщину, щоденники, прозу тощо.

Формат занять також важливий. Наприклад, під час дистанційного навчання можна разом з учнями за допомогою онлайн-дошки створювати ілюстрації до віршів: одні намалюють вишню, що цвіте біля хати, інші – плугатарів чи вечірню сцену. Можна організувати кімнати в Zoom для обміну враженнями про твір або цікавим фактом із біографії Т. Шевченка, оформлювати думки у презентації або ментальні карти, поспілкуватися із Шевченкоботом, де віртуальний письменник відповідатиме жартами чи

цитатами. Також можна зашифрувати вірші мовою емоджі або створювати спільну онлайн-гру на основі його творів.

Отже, важливо стежити за тим, щоб учні не втратили інтерес до вивчення життя і творчості Т. Шевченка. Для цього під час занять доцільно використовувати цікаві факти та історії в форматі сторітелінгу, уникати лекційного стилю, активно залучати учнів до діалогу, ставити запитання, запрошувати до рефлексії, впроваджувати сучасні навчальні підходи та освітні інструменти.

Висновки до розділу 3

Вивчення творчої спадщини Тараса Шевченка у закладах загальної середньої освіти є ключовим елементом формування національної свідомості, розвитку мовленнєвих навичок та естетичного виховання учнів. Ефективне опанування його творчості вимагає системного підходу, який передбачає використання різноманітних методів і форм навчальної діяльності.

Комплексний підхід дозволяє не лише глибше усвідомити значення Шевченкових творів для української культури, а й сприяє формуванню в учнів моральних цінностей, відображених у його творах. Залучення учнів до аналізу творчої спадщини митця допомагає виховувати почуття справедливості, любові до Батьківщини та поваги до людської гідності.

Отже, вивчення творчості Тараса Шевченка у школах відіграє важливу роль у розвитку особистості учнів. Завдяки системному підходу та застосуванню різноманітних методів навчання учні не лише краще розуміють культурну значущість його спадщини, а й засвоюють моральні орієнтири та ціннісні пріоритети, що мають вагоме значення у сучасному суспільстві.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні розкрито образ жінки у фольклорі та українській літературі періоду Т.Шевченка; визначено роль жінки в житті Тараса Шевченка; окреслено еволюцію жіночих образів у творах Т. Г. Шевченка;

розроблено методичні рекомендації для вивчення творчості Тараса Шевченка в закладах загальної середньої освіти.

У традиційному суспільстві жінка відіграє важливу роль не лише у сімейному житті, а й у культурному та соціальному контексті, зберігаючи і передаючи культурні традиції та цінності. Її образ, що поєднує в собі роль коханої, дружини та матері, є символом національної ідентичності та духовної спадщини українського народу.

Образ жінки у фольклорі та українській літературі періоду Т. Шевченка займає особливе місце, відображаючи не лише соціальні реалії того часу, а й глибокі психологічні та духовні аспекти жіночої природи. Відображаючи різні етапи життя жінки — від дівчини до матері, від коханої до вдови, — український фольклор і література формують багатогранний образ жінки, який має культурну, моральну та емоційну вагу.

У фольклорі українського народу образ жінки часто постає у трьох основних ролях: матері, коханої та березині.

Жінка-матір є символом любові, жертви та безмежної турботи. Вона не лише виховує дітей, а й передає їм культурні традиції, мову та звичаї. У багатьох піснях, таких як колядки та весільні пісні, оспівується материнська любов і важливість жінки у родинному житті.

Образ жінки-коханої часто зустрічається в народних піснях, які передають емоції кохання, туги та розлуки. Пісні підкреслюють красу й ніжність жінки, її роль у становленні сімейних відносин.

Жінка в українському фольклорі також виступає як берегиня традицій, духовності та національної ідентичності. Вона не лише зберігає, а й відтворює національні звичаї через обрядові пісні та обряди, що є важливими для громади.

У творах Г. Квітки-Основ'яненка образ жінки займає центральне місце, адже він розкриває багатогранність її ролі в українському суспільстві. Жінка тут постає не лише як берегиня родинного вогнища, а й як активна учасниця соціального життя, носійка національних традицій та культурних цінностей. У своїх творах Квітка-Основ'яненко вміло поєднує романтичний і реалістичний підходи, що дозволяє йому показати як ідеалізовані, так і реальні аспекти жіночого буття. Жінки в його творах часто наділені глибокими почуттями, мудрістю і здатністю до самопожертви, що робить їх сильними персонажами, здатними впливати на долю інших.

Видатний український романтик Пантелеймон Куліш у своїй прозі надавав особливого значення образу жінки, яку сприймав як втілення найвищого духовного начала в людині. В художніх творах письменник створив яскраві жіночі образи: бідної сільської жінки Орисі, простої і нещасливої матері (вдови Катрі Загірньої) і доброї інтелігентної української пані Ганни. Кожна з цих героїнь має свою унікальну душу та долю, які відображають різні аспекти жіночого життя. Вони можуть бути як щасливими, так і нещасливими, що демонструє складність жіночої природи.

Тарас Шевченко звертається до образу жінки в своїх поемах і віршах, зокрема, в таких творах, як «Катерина», «Наймичка», «Марія» та «Причинна» тощо.

У Шевченковій поезії жінка часто є носієм глибоких страждань, які вона переносить з гідністю. Катерина, Ганна і Марія – це образи жінок, які страждають через соціальну несправедливість, але водночас проявляють неймовірну силу та витривалість.

Образ матері у Шевченка є святим і всесвітнім. Мати – це не лише фізичний носій життя, а й моральний орієнтир, зразок доброчесності та

самопожертви. У поемі «Марія» Тарас Шевченко освячує материнство, підкреслюючи його важливість у житті людини та суспільства.

Т. Шевченко використовує жіночі образи для висвітлення соціальних проблем того часу. Він показує, як соціальна нерівність, кріпацтво і гендерні стереотипи впливають на жіночу долю. Наприклад, образ покритки, яка стала жертвою обставин, демонструє, як жінка могла бути позбавлена прав і гідності в суспільстві.

Образ жінки в українському фольклорі та літературі періоду Т. Шевченка є багатограним і символічним. Він відображає не лише соціальні та культурні реалії того часу, а й глибокі моральні цінності, закладені в національній свідомості. Жінка постає як берегиня національної ідентичності, символ любові і жертви, а також представниця страждання та сили українського народу. Шевченко, через своїх героїнь, звертається до вічних тем любові, страждання і боротьби, вказуючи на важливість жінки у формуванні як родини, так і нації в цілому.

Вивчення творчості Тараса Шевченка в закладах загальної середньої освіти є важливим компонентом формування національної ідентичності, розвитку мовленнєвих навичок і виховання естетичних почуттів учнів. У загальноосвітніх навчальних закладах процес вивчення творчості митця потребує системного підходу, щопередбачає використання різноманітних методів та форм роботи. Це не лише допоможе учням зрозуміти значення його творчості для української культури, а й сприятиме формуванню глибоких моральних цінностей, які закладені в творах Т. Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ, 2003. 320 с.
2. Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти. *Слово і час*. 2004. № 5. С. 48 – 53.
3. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів, 1996. 832 с.
4. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті*. 2015. С. 8–15.
5. Балей С. З психології творчості Шевченка. Черкаси : Брама. 2001. 80 с.
6. Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. Київ, 2007. 744 с.
7. Башманівська Л. А. Методика викладання української літератури : навч.-метод. посіб. для самоств. роб. студентів і дист. навч. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 140 с.
8. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ поч. ХХ ст. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1999. С. 82 –100.
9. Возняк М. Історія української літератури. Львів, 1994. 560 с.
10. Грабович Г. Поет як міфотворець. Київ, 1998. 212 с.
11. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо. Київ. 2000. 317 с.
12. Дев'ятка Г. Сучасні форми інноваційної діяльності вчителя української мови та літератури в умовах відкритого інформаційного простору. 2020. URL: <https://znz30.zp.ua/wpcontent/uploads/2020/01/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%94%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%93.%D0%92.pdf>
12. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка) – еволюція епічних традицій. Київ : Київський університет, 1997. 384 с.
13. Дятленко Т. Застосування сучасних педагогічних технологій на уроці літератури з метою організації інтерпретаційної діяльності учнів. *Педагогіка*

формування особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2018. № 61. Т. 1. С. 159–164.

14. Еко У. Надінтерпритація текстів. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів, 1996. С. 525 – 539.

15. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 536 с.

16. Жулинський М. Квітка-Основ'яненко. *Слово і доля.* Київ, 2002. 496 с.

17. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. Київ, 1997. 80 с.

18. Зборовська Н. Психологія і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.

19. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. Львів, 1999. 335 с.

20. Зубков С. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Київ, 1998. 509 с.

21. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. Львів, 2009. 164 с.

22. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів, 1996. С. 349 – 368.

23. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі : колективна монографія / за заг. редакцією Г. Л. Єфремової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 444 с.

24. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти: монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л. З. Ребухи. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 143 с.

25. Калиновий квіт Полісся. Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / упоряд. О. Кондратович. Луцьк, 2007. 210 с.

26. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Пархімове снідання: Гумор. Київ : Видавець Вадим Карпенко, 2002. 24 с.

27. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям : Статті й есеї. Едмонтон, Торонто : Об'єднання Українських Письменників «Слово», 1981. 616 с.
28. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація. К., 1998. 384 с.
29. Кондратович О. Народини, або Дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк, 2004. 268 с.
30. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся. Луцьк, 2009. 224 с.
31. Кониський О. Тарас Шевченко. Хроніка його життя. Київ, 1991. 120 с.
32. Корицька Г., Подлесна І. Реалізація проблемно-пошукової, дослідницької діяльності учнів засобами веб-квест технології. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 11. С. 3–7.
33. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка. Київ, 1990. 271 с.
34. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 582 с.
35. Крістева Ю. Слово. Знак. Дискурс. Антології світової літературно-критичної думки ХХ століття. Львів : Літопис, 1996. С. 457–477.
36. Кукшин В. Ігрові технології на уроках. URL: <http://osvita.ua/school/method/technol/759/>
37. Куліш П. Твори : в 2 т. Київ, 1989–1994. 486 с.
38. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
39. Кучерук О. А. Педагогічні технології в лінгвометодичній підготовці вчителя-філолога. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16*. 2013. Вип. 20 (30). С. 132–136.
40. Лановик М. Українська усна народна творчість: підручник. Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
41. Левченко Н. Парадокси авторської інтерпретації образу Бога: поезія Шевченка. Київ, 2004. С. 21 – 27.

42. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Акад. словник української мови : у 11 томах. Т. IV. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
43. Літературознавчий словник – довідник. Київ, 1997. 752 с.
44. Луньо Є. Традиційний фольклор Херсонщини у сучасних записах. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 2–3 (3). С. 102–109.
45. Матковська І. Проблеми психології художньої творчості в інтерпретації С. Балея (на матеріалах аналізу творчої спадщини Т. Шевченка). *Філософські пошуки*. 2006. С. 159–164.
46. Мейзерська Т. Слово Шевченка: міф, метафора, історія. Одеса, 1996. 61 с.
47. Мейзерська Т. У горнилі святого огненного слова (метафора і міф у системі поетичного мислення Шевченка). *Шевченкіана Одещини*. Одеса, 2006. С.128–153.
48. Мех А. Формування літературних компетенцій за допомогою інформаційних технологій та Інтернет-ресурсів. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 15–19.
49. Міжетнічні стосунки в українських народних казках / упор., пер., прим., словн. І. Грищенко. Київ : ЗАТ «Миронівська друкарня», 2009. 251 с.
50. Мірошніченко Л. В. Навчальний посібник до вивчення курсу «Методика викладання української літератури в середній школі». Дніпропетровськ : Ліра, 2017. 43 с.
51. Моклиця М. В. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06 / ВНУ імені Лесі Українки. Луцьк, 1998. 416 с.
52. Москаленко О. Нові інформаційні технології на літературних заняттях. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 2. С. 46–52.
53. Мхитарян О. Методика навчання української літератури: поточний та підсумковий контроль: навч.-метод. посіб. для студентів-філологів. Миколаїв, 2019. 164 с.

54. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості. *Матеріали тридцять четвертої наукової шевченківської конференції*. Черкаси, 2003. С. 53 – 58.
55. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. доктора пед. наук, проф., чл.-коресп. АПН України Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
56. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба. Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 567 с.
57. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Т. 2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ, 2007. 348 с.
58. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60 років 19 століття. Київ, 1988. 394 с.
59. Новий тлумачний словник української мови: у 3т. Київ : Аконіт, 2001. Т. 3. 862 с.
60. Новиков А. О. Українська театр і драматургія: від найдавніших часів до початку ХХ ст.: монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 412 с.
61. Панченко В. Поліфонія Шевченкознавчих інтерпретацій. Просторинь Шевченкового слова. Київ : Темпора. 2011. 510 с.
62. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
63. Пелипейко І. Вивчення ліричних творів у 8 – 10 класах. Київ, 1982. 80 с.
64. Поліщук Я. О. Ревізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : Твердиня, 2011. 118 с.
65. Саєнко В. Сучасна українська література: компендіум. Одеса : Астропринт, 2014. 352 с.
66. Саєнко В. Українська література ХХ ст.: діапазони творчих голосів і мистецьких відкриттів. Вибрані літературознавчі праці. Львів : Піраміда, 2016. 346 с.

67. Саєнко В. Українська література ХХ ст.: діапазони творчих голосів і мистецьких відкриттів. Вибрані літературознавчі праці. Львів : Піраміда, 2016. 346 с.
68. Сверстюк Є. Шевченко і час. Київ, Париж, 1996. 180 с.
69. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ, 1993. 146 с.
70. Ситченко А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. для студентів-філологів. Київ : Ленвіт, 2011. 291 с.
71. Сікорська І. М. Мати й мачуха в українській та німецькій казковій прозі (опозиція образів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика». Київ, 2010. 20 с.
72. Січкач О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 4. С. 35–43.
73. Слоньовська О. В. Методика викладання української літератури : метод. реком. Івано-Франківськ. 2019. 24 с.
74. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. 534 с.
75. Тепла Ю. Християнсько-релігійні засади творчості Шевченка в оцінці західноукраїнської католицької критики. *Тарас Шевченко і народна культура*. Черкаси, 2004. С.198 – 204.
76. Ткачук О. Екзистенційні простори самотності у творчості Шевченка. *Шевченкіана Одещини*. Одеса, 2006. 204 с.
77. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ : Міленіум, 2002. 446 с.
78. Токмань Г. Методика навчання української і зарубіжної літератури: самостійна робота студента. Київ: Міленіум, 2019. 110 с.
79. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання української літератури. *Дивослово*. 2002. № 10. С. 39–46.

80. Томак М. О., Скуба В. А. Хроніка душі інтелігента у світі абсурдів. *День*. 2010. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/taym-ayt/hronika-dushi-inteligenta-u-sviti-absurdiv> (дата звернення: 11.10.2020).
81. Турчин М. Філософська повість на Україні: Про творчість Г. Квітки-Основ'яненка. *Дивослово*. 1993. № 11. С. 22–28.
82. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біограф. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. Київ : Либідь, 1991. С. 342–375.
83. Фащенко В. В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії. Київ : Якубець А. В., 2014. 364 с.
84. Франко І. Я. З останніх десятиліть XIX віку. *Зібр. тв.*: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 41. С. 471–529.
85. Франко І. Я. Русько-українська література. URL : http://shron2.chtyvo.org.ua/Franko/Rusko-ukrainska_literatura.pdf.
86. Франко І. Я. Старе й нове в сучасній українській літературі. *Зібр. тв.* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 35. С. 91–111.
87. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : навч. посіб. Київ : Академія, 2008. 248 с.
88. Хоменко Г. В. Українська постмодерна література : світоглядно-стильові домінанти. *Український педагогічний журнал*. 2018. Вип. 4. С. 118 –124.
89. Чалий Д. В. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Київ, 2001. 225 с.
90. Чаплінська О. В. Філософсько-літературне осмислення самотності доби постмодернізму. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20. Вип. 22 (2). С. 154 – 157.
91. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ, 2003. 564 с.
92. Чубинський П. Мудрість віків. Кн. 1 Київ : Мистецтво, 1995. 222 с.
93. Шевченко Т. Кобзар. Харків, 2007. 350 с.
94. Шевченко Т. Повне зібр. тв. : у 12 т. Київ : Наук. думка, 1990.
95. Шевчук В. «Personaeverbum» (Слово іпостасне). Розмисел. Київ. 2001. 264 с.

96. Шупта-В'язовська О. Г. Поезія Тараса Шевченка періоду заслання і проблеми психології творчості. *Шевченкіана Одещини*. Одеса, 2006. С.166 – 189.

97. Ятищук О. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 170 с.

98. Яусс Г. Естетичний досвід і літературна герменевтика. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів, 1996. С.432 – 439.

99. Яусс Г. Р. Рецептивна і літературна комунікація. *Літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія «Кисво-Могилянської академії»*. Київ. 2009. 487 с.

ДОДАТОК

Додаток А

Методичні матеріали за темою “Жіноча доля у творчості Т. Шевченка”

1. Цитатний диктант

Завдання: за поданими рядками поезій Т. Шевченка визначити його назву.

• І мене в сім’ї великій, / В сім’ї вольній, новій, / Не забудьте пам’янути / Незлим тихим словом. (*«Заповіт»*)

• Доля, де ти! Доля, де ти? / Нема ніякої; / Коли доброї жаль, боже, / То дай злої, злої! (*«Минають дні, минають ночі»*)

• Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, / Додолю верби гне високі, / Горами хвилю підійма. (*«Причинна»*)

2. Міні-круглий стіл «Банк знань» (Робота у малих групах)

Дати обґрунтовану і лаконічну відповідь на запитання, порадившись у групі.

• Чи можна вважати Катерину з однойменної поеми Т. Шевченка жінкою легкої поведінки?

• У чому полягає актуальність проблеми, порушеної поетом у творі «Катерина»?

• Чим схожі і різні героїні поезій Т. Шевченка? (Відповіді, по можливості, «презентувати», застосовуючи фактичний матеріал, приклади з художніх текстів письменника)

3. Бесіда за питаннями.

• Які часи зображені у творі? Хто є головною героїнею?

• Про що свідчать умови праці селянки?

• Чому жінка заснула над дитиною? Що вона побачила під час сну? (.Син Іван / І вродливий, і багатий, / Уже засватаний, жонатий / На вольній бачиться)

• Чим зумовлено те, що їй наснилося?

• Чи був цей сон віщим для жінки?

• Чому кріпачка вимушена була брати Івана-немовля із собою, на панське поле?

• Як жінка сприйняла побачене, прокинувшись від сну?

- Через що героїня твору не могла тривалий час перебувати біля дитини?
- Чи встигне вона, на ваш погляд, «дожати до ланового»?
- Про що свідчить закінчення твору?
- Чому доля жінки-кріпачки була важкою?
- Як сам автор ставиться до героїні своєї поезії?

4. Рубрика «Поміркуй, обґрунтуй».

- Які зараз має жінка соціальні гарантії по догляду за дитиною?
- Сон кріпачки — це можлива реальність чи її марення?
- Людина — творець власного майбутнього? Чи стосується ця фраза героїні твору?

5. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, Марко з пошаною ставився до Ганни-наймички? (Т. Шевченко «Наймичка»)? Наведіть переконливі аргументи.

2. Проаналізуйте ті «багатства» («вродливий», «жонатий, не панський») Івася, про які мріяла його мати. (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»))

3. Марко, дізнавшись, що Ганна його мати (Т. Шевченко «Наймичка»):

- а) аж зомлів;
- б) став її проклинати;
- в) почав репетувати і плакати;
- г) обійняв і поцілував неню.

Картка № 2

1. Як, на ваш погляд, чи буде Іван у майбутньому щасливим (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»))? Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на історичні події.

2. Висловіть власне припущення щодо того, як Марко сприйняв звістку про те, що Ганна — його мати. (Т. Шевченко «Наймичка»)

3. До якого періоду творчості Т. Шевченка належить його твір «Наймичка»?

- а) «Трьох літ»;

- б) «Невольничча поезія»;
- в) «Після заслання»;
- г) ранньої.

Картка № 3

1. Чому Т. Шевченко вважає, що воля — першооснова для щасливого життя народу («Сон» («На панщині пшеницю жала»))? Яким чином це пов'язано з особистою долею поета?

2. Як, на вашу думку, що змушувало Ганну (Т. Шевченко «Наймичка») повсякчас страждати і плакати? Чи вважає вона себе грішною? Відповідь обґрунтуйте.

3. У сні селянка-кріпачка (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»)) посміхнулася, бо:

- а) її син вже вільний і разом з нею жне пшеницю;
- б) обдурила ланового;
- в) отримала подяку від пана;
- г) Іван доглядав вже її, літню жінку.

6. Мікрофон

«Чи засуджую я Ганну за приховування від Марка, що вона є його матір'ю?»

7. Літературна вікторина «Жіночі образи у творах Т. Шевченка»

Завдання: за наведеною цитатою пізнати героїню твору.

- «Така її доля. О боже мій милий! / За що ж ти караєш її, молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькі очі? Прости сироту. / Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки.» (*Причинна*)

- «Не ж уриться. — / Вмиється сльозою, / Возьме відра, опівночі / Піде за водою, / Щоб вороги не бачили» (*Катерина*)

- «Я сирота з Вільшаної, / Сирота. / Батька ляхи замучили, / А мене ... боюся. / Боюсь згадать, моя си за . / Узяли з собою» (*Оксана, «Гайдамаки»*)

- «небога, / Мов опеньок засушений, / Тонка, довгонога, / Та ще й на лихо, сердешне, / Хита головою» (*Цариця, «Сон»*)

• «Одягнуть, обують, / І гетьман бере на руки, / Носить і цілує. / Отак-то я в Суботові / Росла, виростала! / Як квіточка, і всі мене / Любили й вітали» (Прися, «Великий льох») / «Пішла полем, ридаючи, / В тумані ховалась / Та крізь сльози тихесенько / Про вдову співала» (Ганна «Наймичка»)

• «Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії, / Веселі дівочі. / Літа мої молодії / Марно пропадають, / Очі плачуть, чорні брови / Од вітру линяють» / (Дівчина-сирота, «Думка» («Нащо мені чорні брови»))

• «Молодиця / Рада та весела, / Ніби з паном повінчалась, / Закупила села. / І у хаті, і на дворі, / І коло скотини, / Увечері і вдосвіта, / А коло дитини / Так і пада, ніби мати» (Ганна «Наймичка»)

• «Біля того гаю, / Що чорніє над водою, / Щось біле блукає / / А може, жде козаченька, / Щоб залоскотати» (Причинна)

• «І усміхнулася небога, / Проснулася — нема нічого. / На сина глянула, взяла / Його тихенько сповила / Та, щоб дожать до ланового, / Ще копу дожина пішла» / (Селянка-кріпачка «Сон» («На панщині пшеницю жала»))

• «А мене, не знаю за що, / Убити — не вбили, / Тільки мої довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою, / Та ще й реготались» (Дівча-байстря, «Лілея»)

• «Пішла селом, / Плаче. / На голові хустиночка, / На руках дитина / . / Назад подивилась, / Покивала головою / Та й заголосила» (Катерина)

8. Евристична бесіда.

— В якій новій іпостасі постає Шевченкова жінка-мати?

— Порівняйте новозавітний переказ про Богородицю Марію з твором Шевченка. Висловіть свою думку щодо поеми: це поетичний переказ чи творча інтерпретація?

9. Інтерактивна робота в групах

1 група - «Асоціативний куц» до образу головної героїні – Катерини

«чорні брови», «карі очі»; «біле личко»;

покритка;

здатна на великі страждання;

рішуча, безжалісна;
щира і проста,
чесна і благородна (Бере шага, аж труситься, Тяжко його брати);
відверта і довірлива.

2 група - «Метод PRESS»

Як ставиться автор до головної героїні? Підтвердіть свої думки цитатами з тексту.

- Я вважаю, що...
- Тому що...
- Отже...

- *Я вважаю, що автор співчуває Катерині. Тому що, звертаючись до неї, говорить: «Катерино, серце моє, Лишенько з тобою». Отже, автор заступається за дівчину-покритку.*

- *Я вважаю, що поет тонко відчуває біль матері-покритки. Тому що в описі милостині, яку просить Катерина заради сина, говорить: Бере шага, аж труситься, Тяжко його брати, Та й навіщо? А дитина? Вона ж його мати!» Отже, автор співчуває дівчині, не засуджує її*

10. Тестування

1. «Катерину» Т. Шевченко присвятив:

- а) своїм сестрам;
- б) всім дівчатам;
- в) В. Жуковському;
- г) Якову де Бальмену.

2. Починаючи твір, поет застерігає дівчат, щоб вони не:

- а) цуралися будь-якої роботи по господарству;
- б) ігнорували народних звичаїв та обрядів;
- в) лінилися здобувати освіту;
- г) кохалися з москалями.

3. Через що милий залишив Катерину? Бо:

- а) на цьому наполягали батьки дівчини;

- б) люди почали дорікати козаку, зазначаючи про можливу неславу дівчини;
- в) москаль вирушив у похід до Туреччини;
- г) вона йому набридла.

4. Яку пісню співала героїня вночі біля криниці?

- а) весільну;
- б) Галю;
- в) жниварську;
- г) Гриця.

5. У чому виявилася самовпевненість дівчини?

- а) неповторності власної краси;
- б) можливості гарно співати і танцювати;
- в) вихованні своєї дитини;
- г) обізнаності народних прикмет.

6. З приводу чого зажурилися батьки Катерини?

- а) відсутності чоловіка дочки;
- б) її хворобою;
- в) неврожаєм;
- г) непорозумінням із сусідами?

7. Виганяючи дочку з дому, мати звернулася до неї з докором.

- а) «Виховуй свою дитину як знаєш»;
- б) «Іди шукай у Москві свекрухи»;
- в) «Не з'являйся більше на мої очі»;
- г) «Живи як знаєш серед люду чужого».

8. Докоряючи дочку за її легковажність і неславу, мати одночасно:

- а) розмірковує над долею байстря;
- б) клопочеться про власний імідж;
- в) хвилюється з приводу того, хто її поховає;
- г) співчуває їй.

9. Перед тим як залишити рідну домівку Катерина:

- а) тричі перехрестилася;

- б) поцілувала батьків;
- в) набрала землю під вишнею;
- г) попрощалася з друзками.

10. Героїня у зимову негоду знайшла притулок:

- а) біля старої верби;
- б) у чумаків;
- в) у жебраків;
- г) у лісника.

**11. Кого стосується дана характеристика: «Дала, кажуть, бровенята, /
Та не дала долі!»**

- а) Катерину;
- б) сироту Івана;
- в) старця;
- г) наймита у пана.

12. Як склалася подальша доля Івася, сина Катерини, наприкінці твору?

Він:

- а) потрапив у родину до свого батька;
- б) служив козачком у пана;
- в) був поводитирем сліпого кобзаря;
- г) став жебраком.